

Ainārs Bambals

Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas iznīcinātāju bataljoni: 1944–1956

Ievads

Padomju otrās okupācijas vilnis Latvijā sākās ar vēl nebijušu sparū 1944. gada vasarā. Nozīmīgu vietu un lomu tajā ieņēma PSRS Iekšlietu tautas komisariāts (IeTK) un Latvijas PSR IeTK un PSRS Valsts drošības tautas komisariāta (VDTK) pakļautībā esošās speciālās karaspēka vienības un militārās struktūras, kuru uzdevums bija no vācu karaspēka Sarkanās armijas atbrīvotajos Latvijas apriņķos nostiprināt padomju varu.

Latvijā dislocēja PSRS IeTK karaspēka 5. strēlnieku divīziju (komandieris valsts drošības komisārs, vēlāk ģenerālmajors P. Leontjevs), IeTK karaspēka 48. konvoja divīziju, IeTK 152. dzelzceļa apsardzes pulku, vairākus robežsargu pulkus. Lietuvā ar štābu Šauļos izvietoja PSRS IeTK 4. (vēlāk 2.) divīziju, Igaunijā ar štābu Tallinā PSRS IeTK 63. divīziju.

1945. gadā PSRS IeTK kareivju skaits Baltijā bija apmēram 25 000 cilvēku. Šo karaspēka daļu palīgdienests bija Igaunijas, Latvijas un Lietuvas PSRS IeTK pakļautībā esošie iznīcinātāju bataljoni (IB) ar apmēram 45 000 vīru, saformētiem no padomju aktīvistiem, militārpersonām un vietējiem civiliedzīvotājiem.¹

IB dalībnieku skaits nākamajos gados turpināja pieaugt. Latvijā vien no 1944. gada līdz 1955. gadam IB īsāku vai garāku laikposmu dienējušas apmēram 44 000 personas. To precīzs skaits nav zināms.

Sākotnēji PSRS IeTK 5. strēlnieku divīzijas, citu IeTK vienību, arī Latvijas PSR IeTK darbību koordinēja PSRS IeTK Galvenā pārvalde (priekšnieks P. Burmaks), kura uzdevumus saņēma no PSRS IeTK un Valsts drošības tautas komisariāta. No 1947. gada 1. marta cīņu pret nacionālo pagrīdi Baltijā, arī Latvijā, atbilstoši PSRS IeTK lēmumam un tam sekojošām PSRS IeTK un VDM pavēlēm uzticēja Latvijas PSR Valsts drošības ministrijai (VDM). Līdz ar to Latvijas PSR VDM tika nodots iepriekšējais IeTK operatīvais personālsastāvs, minētā IeTK 5. divīzija, kā arī Latvijas PSR IeTK iznīcinātāju bataljonu personālsastāvs.²

Iznīcinātāju bataljoni Latvijā darbojās kopš 1944. gada jūlija, kad pirmo IB noorganizēja Ludzā³ (komandieris Korotčenko), citos apriņķos – tikai 1945. gada beigās.

Latvijas apriņķos (kopš 1950. gada 1. janvāra rajoni) Latvijas PSR IeTK, vēlāk VDM, IB darbības ilgums bija atšķirīgs, reāli tie pastāvēja līdz 1952.–1953. gadam, atsevišķos gadījumos līdz 1955. gadam.⁴

Sākotnēji Latvijas PSR IB pamatsastāvu veidoja bijušās militārpersonas, kas ieradās Latvijā no dažādiem PSRS reģioniem, vietējie brīvprātīgie padomju aktīvistu no strādniekiem, kalpiem, zemniekiem, kas bija lojāli padomju varai, komunisti un komjaunieši. Šīs personas pieņēma darbā IB pēc LK(b)P Centrālās komitejas (CK) un LĻKJS pilsētu, apriņķu un pagastu organizāciju rekomendācijām.

IB personālsastāvs dalījās nealgotajā un algotajā (vidēji 50 cilvēku vienībā), kas pamatā uzturējās apriņķu (vēlāk rajonu) centros. IB komandējošo jeb virsnieku un apakšvirsnieku personālsastāvu veidoja padomju aktīvistu, galvenokārt bijušās militārpersonas, Latvijas PSR IeTK (VDM) norīkotas personas. Tādu bija apmēram 3000.⁵ Kopējais iznīcinātāju skaits Latvijas apriņķos vidēji svārstījās no 14 500 līdz 15 000 kaujiniekiem.

Iznīcinātāju bataljoni bija palīgspēks Latvijā izvietotajām PSRS IeTK, Latvijas PSR IeTK (VDM) militārajām vienībām, piemēram, PSRS IeTK 5. strēlnieku divīzijai, kas aktīvi cīnījās pret nacionālajiem partizāniem.⁶ Bataljoni sākotnēji atradās Latvijas PSR IeTK apriņķu daļas pakļautībā, bet tos vadīja IeTK Iznīcinātāju bataljonu štābs. Karadarbībai Latvijas teritorijā beidzoties, IB štābu reorganizēja un tā funkcijas nodeva Latvijas PSR IeTK Bandītisma apkarošanas daļai (no 1947. gada marta – LPSR VDM 2.-N daļa).⁷

Kopumā IB kā padomju represīvo iestāžu militārs palīgspēks no 1944. gada vasaras līdz 1955. gadam tika izmantoti cīņā pret nacionālajiem partizāniem un padomju varas nostiprināšanai Latvijā.

Raksta mērķis ir, pamatojoties uz Latvijas Valsts arhīva fondu dokumentiem, izpētīt Latvijas PSR IeTK (VDM) iznīcinātāju bataljonu darbību padomju otrās okupācijas apstākļos.

Pētījumā aplūkota Latvijas PSR VDTK (VDM) iznīcinātāju bataljonu nozīme padomju represīvajā sistēmā, IB izveidošanas un darbības aspekti, ieskats IB nacionālajā un sociālajā sastāvā, parādīta LK(b)P vadošā loma IB veidošanā un darbībā laikposmā no 1944. gada līdz 1956. gadam.

Raksta autors ir tajā ieskatā, ka IB darbības izvērtējums var būtiski paplašināt izpratni par minēto laika periodu, sniegt ziņas par vienu no padomju represīvā režīma balstiem – Latvijas PSR VDK iznīcinātāju bataljoniem.

1. nodaļā aplūkota PSRS IeTK iznīcinātāju bataljonu nozīme padomju represīvajā sistēmā, IB izveides apstākļi Latvijā.

2. nodaļā iztirzāta Latvijas PSR IeTK iznīcinātāju bataljonu struktūras izveidošana, darbības raksturs un pirmie rezultāti.

3. nodaļā analizēts IB darbības pirmais posms – no 1944. gada jūlija beigām līdz 1945. gada sākumam.

4. nodaļā pētīts IB darbības otrais posms – no 1946. gada janvāra līdz 1947. gada martam, aplūkota LK(b)P vadošā loma IB organizēšanā, IB apgādes jautājumi un kadru atlases principi.

5. nodaļā uzmanība pievērsta Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu darbības trešajam posmam – no 1947. gada marta līdz 1954.–1955. gadam; IB nozīme nacionālās pretošanās kustības apkaršanā un padomju represiju īstenošanā Latvijā.

Literatūras apskats

Latvijas PSR leTK (VDM) iznīcinātāju bataljonu kā paramilitāras struktūras darbība līdz šim ir visai maz pētīts padomju okupācijas fenomens. PSRS leTK iznīcinātāji vairākumā gadījumu ir pieminēti vienīgi plašākā padomju represīvo iestāžu – leTK, VDM, VDK darbības kontekstā.

Kopumā ņemot, literatūra par šo tēmu ir fragmentāra, padomju laikā stipri politizēta. To varētu iedalīt divās grupās: padomju laika – IB darbības atspoguļojums daiļliteratūrā, atmiņās, publicistikā un zinātniskajos pētījumos un pēdējā laika pētījumi, kas LPSR leTK iznīcinātāju bataljonu darbību kopumā vērtē nacionālās pretošanās kustības otrās padomju okupācijas apstākļu kontekstā.

Padomju laika literatūra IB darbību vērtē “pēckara cīņās pret bandītismu” kontekstā.

No padomju publicistikas darbiem, kuros pieminēti Latvijas PSR leTK/VDTK iznīcinātāju bataljonu kaujinieki, viņu loma cīņā pret “bandītiem”, arī IB upuru skaits, būtu minami J. Vēvera,⁸ F. Rekšņas un H. Gāliņa čekistiskie stāsti,⁹ O. Eglītes darbs “Ēnas purvā”¹⁰.

Arī padomju vēsturnieka J. Dzintara demagoģiskajās vēstures interpretācijās pieminēti IB kaujinieki, kas ietverti varonīgo padomju aktīvistu un valsts drošības iestāžu darbinieku skaitā.¹¹

Latvijas PSR milicijas darbību aplūkojis ilggadējais leM darba veterāns P. Zeps savā 1974. gadā krievu valodā izdotajā grāmatā,¹² cita starpā norādot, ka Latvijas PSR leTK Bandītisma apkarošanas daļai lielu atbalstu pēckara Latvijā snieguši IB kaujinieki. Sprotams, ka IB bija visai liels skaits operatīvo darbinieku, tomēr autora uzrādītie 13 000 cilvēku 20. gadsimta 40. gadu beigās ir visai apšaubāmi.¹³ Visticamāk, ka šeit pieskaitīts krietni daudz IB kaujinieku.

20. gadsimta 70. gados ar A. Stroda vēstures zinātņu kandidāta disertāciju “Latvijas Komunistiskās partijas darbība sabiedriskās kārtības nostiprināšanā 1940.–1950. gadā”¹⁴ tika sākta zinātniska, padomju vēstures interpretācijai atbilstoša padomju tiesībsargājošo institūciju nozīmes izvērtēšana, kā arī aplūkota LK(b)P CK vadošā loma Latvijas PSR leTK iznīcinātāju bataljonu vadīšanā. Tomēr šajā darbā, kā norāda nacionālo partizānu kara vēstures pētnieks H. Strods, “tikpat kā nav zinātniskās pētniecības”¹⁵.

Oficiālajā Latvijas PSR vēstures 2. sējumā, kas izdots 1986. gadā padomju akadēmiķa A. Drīzuļa redakcijā,¹⁶ arī par IB ir tikai viena rindkopa, kur norādīts, ka liela nozīme

padomju varas nostiprināšanā pagastos cīņā pret buržuāzisko nacionālistu bandām bijusi iznīcinātāju bataljoniem. *“Cīņā pret diversantu bandām krituši 360 iznīcinātāju bataljonu kaujinieki, 64 valsts drošības un iekšlietu orgānu darbinieki.”*¹⁷

Latvijas padomju enciklopēdijas 4. sējumā¹⁸ par IB ir neliels šķirklis ar visai korektām, bet skopām ziņām par IB, sniedzot nelielu to izveides vēsturi un norādot, ka “[..] Latvijā iznīcinātāju bataljonus cīnījās aptuveni 15 tūkstoš cilvēku”¹⁹.

Latvijā pēcokupācijas periodā zinātniskā līmenī pirmie nopietnie mēģinājumi izvērtēt Latvijas PSR IeTK iznīcinātāju bataljonu darbību un nozīmi ir profesora H. Stroda sagatavotās trīs monogrāfijas,²⁰ veltītas Latvijas nacionālo partizānu karam. Īpaši atzīmējama ir pirmā grāmata “Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944.–1956.”, kurā par Latvijas PSR IeTK iznīcinātāju bataljoniem ir nodaļa “LPSR NKVD (MGB) iznīcinātāju bataljoni (IB)” un apakšnodaļa “Iznīcinātāju bataljonu loma”.²¹ Autors pirmo reizi zinātniski izvērtē IB organizāciju un vadību, operatīvās un partijas un padomju aktīva grupas, bruņojumu, apmācības, audzināšanas darbu, apgādi, politiskās tīrīšanas, kā arī sniedz nelielu IB nozīmes vērtējumu Latvijas nacionālo partizānu kara kontekstā.

Neraugoties uz trūkumiem, nepilnībām, piemēram, autors konsekventi lieto padomju valsts drošības struktūru abreviatūras krievu valodā – NKVD (IeTK), MGB (VDM), kā arī uz kļūdām atsauču noformējumā (piemēram, LVA 1822. fonda vietā minēts 1280. fonds), H. Stroda pētījums par IB pagaidām ir vienīgais plašākais.

H. Stroda nākamajās divās grāmatās par Latvijas nacionālo partizānu karu ievietotas dokumentu publikācijas – arī par IB darbību – visai korektā arheogrāfiskā noformējumā.²²

Par Latvijas PSR IeTK (VDM) IB darbības atsevišķiem aspektiem – lielākoties Latvijas nacionālo partizānu kara vēstures un Padomju valsts drošības iestāžu darbības kontekstā Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstos ir publicējušies pētnieki Z. Turčinskis,²³ A. Bergmanis,²⁴ R. Jansons, I. Zālīte, J. Vasiļevskis.²⁵

Īpaši atzīmējams J. Vasiļevska devums IB izvērtējumā – Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 3. sējumā R. Jansona un I. Zālītes raksta ietvaros autors uzrakstījis atsevišķu nodaļu “LPSR IeTK/VDM iznīcinātāju bataljonu darbība”²⁶. J. Vasiļevskis visai korekti, pamatojoties uz LVA dokumentiem, centies novērtēt IB darbību galvenokārt 1945. gadā, sniegti skaitliskie dati par IB, atzīmētas IB negatīvās tendences (dienesta stāvokļa pilnvaru pārkāpšana, zādzības, laupīšanas, huligānisms, alkoholisms).

Tomēr šajā rakstā autors pieļāvis divas būtiskas kļūdas – tiek norādīts, ka IB 1945. gada jūlijā sastāvējuši 15 202 vīri (faktiski dokuments datēts ar 1946. gada beigām), tāpat tabulā minēts nepareizs operatīvo grupu skaits – 1387; faktiski dokumentā minēti 1387 operatīvo grupu kaujinieki.²⁷

Par Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu komandējošā sastāva personu lietām kā vēstures avotu rakstījis un IB dokumentus no avotpētnieciskā viedokļa analizējis arī šo rindu autors.²⁸

Latvijas PSR leTK (VDM) iznīcinātāju bataljonu vērtējums ir radis vietu arī jaunākajā – 2005. gadā izdotajā Latvijas vēstures krājumā, kurā norādīts, ka *“par galveno bruņoto vienību cīņā ar partizāniem tika uzskatīti iznīcinātāju bataljoni – militarizēti formējumi, kas pastāvēja 1944.–1953. gadā ..”*²⁹.

Šajā rakstā plašāk netiks analizēts citu valstu devums IB darbības vērtējumā. Jāatzīmē vien tas, ka atšķirībā no Latvijas plašāki pētījumi līdz šim ir veikti Lietuvā. 2001. gadā pētnieks Juozs Starkausks izdeva apjomīgu monogrāfiju par Lietuvas PSR VDM iznīcinātāju bataljoniem, kur divās daļās aplūkota IB formēšana un sastāvs, kā arī IB darbība un nozīme cīņā pret nacionālajiem partizāniem Lietuvā. Autors savā pētījumā galvenokārt pamatojies uz pieejamajiem Lietuvas PSR VDM, leM un Lietuvas KP CK arhīva dokumentiem, cita starpā norādot, ka IB pēc struktūras bijusi militāra organizācija, bet to darbība policejiska. Autors vērš uzmanību uz to, ka IB darbības sākumu analīzi Lietuvā apgrūtina tas, ka vairāk nekā 16 000 IB kaujinieku personas lietu savulaik izvests uz Krieviju.³⁰

Krievijā jaunākajos pētījumos PSRS VDM iznīcinātāju bataljoni joprojām tiek aplūkoti vēstures klišejās padomju kara vēstures kontekstā kā PSRS leTK, VDM palīgspēks cīņā pret varas ienaidniekiem.³¹

Avotu apskats

Pamatā šis darbs balstīts uz pirmavotiem, tomēr jāatzīmē atsevišķas dokumentu publikācijas krājumos par Latvijas PSR leTK (VDM) iznīcinātāju bataljonu darbību. Dokumentu krājumā “Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991”, ko izdevis Latvijas Valsts arhīvs, publicēti atsevišķi dokumenti par IB kaujinieku un milicijas rīcību Latvijas apriņķos.³² Tāpat atzīmējams Latvijas Valsts arhīva 2000. gadā izdots dokumentu krājums “Represijas Latvijas laukos. 1944–1949”, kurā publicēts Latvijas PSR Augstākās tiesas priekšsēdētāja J. Grīnberga ziņojums LK(b)P CK sekretāram J. Kalnbērziņam par IB kaujinieku noziegumiem un pārkāpumiem.³³

Jāatzīmē arī 2001. gadā Latvijas vēstures institūta apgādā iznākušais dokumentu krājums “Latvija padomju režīma varā. 1945–1986”³⁴, kurā publicēti atsevišķi dokumenti par IB no LK(b)P CK biroja Sevišķās mapes.

No oriģināldokumentiem rakstā galvenokārt izmantoti Latvijas Valsts arhīva (LVA) fondu dokumenti, pirmām kārtām 1822. fonda “Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas iznīcinātāju bataljoni (1944–1953)”³⁵ dokumenti ar diviem aprakstiem. 1. aprakstā iekļautas pavēles, uzskaites grāmatas un sarakste par Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu personālsastāvu, 2. aprakstā – IB komandējošā sastāva personas lietas.

Kā īpaši vērtīgas IB darbības izpētei bija šī fonda 1. apraksta divas lietas: “Lieta par IB izveidošanu un skaitlisko sastāvu Latvijas PSR (1945–1954 [1986])”³⁶ un “Lieta

ar Latvijas PSR IeM norādījumiem (1944–1949)³⁷, kurās apkopota galvenā informācija par IB izveidi Latvijā, to skaitlisko sastāvu, funkcijām, darbību no 1944. gada līdz 1955. gadam.

1822. fonda 1. aprakstā atrodas arī aprīņķu IB pavēles, pavēles, kas attiecas uz personālsastāvu, štatu un algu sarakstiem, kas ir vērtīgs informācijas avots. No šī fonda rakstam izmantota pamatinformācija par IB organizatorisko struktūru.

Tāpat izmantoti LVA 1847. fonda "PSRS IeTK 5. strēlnieku divīzija (1944–1953)"³⁸ dokumenti, kas sniedz svarīgas liecības par čekistu kaujas operācijām un tajās iesaistītajiem IB cīņā pret nacionālajiem partizāniem.

Kā otra avotu grupa rakstā izmantoti LVA 270. fonda "Latvijas PSR Ministru Padome"³⁹ 1.s aprakstā iekļautie dokumenti. Pamatā tie ir Latvijas PSR Ministru padomes (MP) slepenā sarakste Latvijas PSR IeTK un VDM darbības jautājumos, kā arī Latvijas PSR MP sarakste ar PSRS IeTK un PSRS MP par IB apgādi, nodrošinājumu un finansējumu.

Trešā avotu grupa ir bijušā LKP CK arhīva, tagad LVA PA-101. fonda "Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā komiteja"⁴⁰ 1.–13. aprakstā iekļautie, ar Latvijas PSR IeTK (VDM) iznīcinātāju bataljonu darbību saistītie dokumenti – LK(b)P CK Kara daļā saņemtās aprīņķu (kopš 1950. gada 1. janvāra rajonu) partijas komiteju kara nodaļu atskaites un ziņojumi par IB darbību, LK(b)P CK biroja sēžu – īpaši slepenās t.s. Sevišķās mapes dokumenti, kuros atspoguļota LK(b)P CK darbība IB veidošanā. Šie ir visai nozīmīgi avoti, kas satur pilnīgi atklātu un objektīvu informāciju par IB, arī sūdzības par IB darbu, pārkāpumiem un trūkumiem.

Tātad secinām, ka avotu bāze ir pietiekami plaša, aptveroša un vispusīga, lai būtu iespējama pētniecība par Latvijas PSR IeTK (VDM) iznīcinātāju bataljonu darbību.

Rakstā nav izmantoti citu valstu (Igaunija, Lietuva, Krievija) arhīvu avoti, kas, iespējams, sniegtu plašāku ieskatu aplūkotās tēmas izpētē. Šo avotu izmantošana varētu būt turpmāko pētījumu uzdevums.

1. Latvijas PSR IeTK (VDM) iznīcinātāju bataljoni padomju represīvajā sistēmā

Iznīcinātāju bataljoni kā padomju represīvā režīma bruņoti, militarizēti formējumi tika izveidoti, sākoties Vācijas un PSRS karam 1941. gada jūnija beigās, sākotnēji veidoti kā tautas zemessardze.

Iznīcinātāju bataljonus izveidoja saskaņā ar PSRS Tautas komisāru padomes 1941. gada 24. jūnija lēmumu "Par iestāžu un organizāciju apsardzību un iznīcinātāju bataljonu izveidošanu" un PSRS Iekšlietu tautas komisariāta tā paša gada 25. jūnija

pavēli nr. 00804 "Par pasākumiem cīņā pret ienaidnieka izpletņlēcēju desantu un diversantiem piefrontes joslā".⁴¹

Kara apstākļos IB izveidoja tikai PSRS rietumu apgabalos.

No padomju aktivistiem organizēto IB funkcijās ietilpa padomju militāro un tautsaimniecības objektu apsardzība, ienaidnieka diversantu grupu apkarošana, kā arī piedalīšanās aizsardzības kaujās.

1941. gada jūlija beigās PSRS jau bija 1755 iznīcinātāju bataljoni ar 328 000 dalībnieku. Vācijas un PSRS kara apstākļos, frontes līnijai pakāpeniski tuvojoties Latvijai, PSRS rietumu apgabalos ar vairāk nekā 250 000 IB dalībniekiem papildināja Sarkanās armijas daļas, bet apmēram 30 000 kaujinieku iesaistīja padomju partizānu vienībās ienaidnieka aizmugurē.⁴²

PSRS teritorijā kara apstākļos atbilstoši PSRS iekšlietu tautas komisāra vietnieka valsts drošības 3. ranga komisāra I. Serova 1941. gada 16. decembrī izdotajai pilnīgi slepenajai direktīvai nr. 1612 bija noteikts, ka *"[...] no iebrucējiem attīrītajos rajonos ir atjaunojami iznīcinātāju bataljoni no partizāniem, kas agrāk darbojušies šajās teritorijās, no iedzīvotājiem, kuri atgriezušies no evakuācijas, un daļēji no tiem iedzīvotājiem, kas vācu okupācijas apstākļos izturējušies labvēlīgi pret padomju varu"*.⁴³

Cita starpā, līdztekus agrākajai PSRS leTK pavēlei nr. 00804 IB atbrīvotajās apdzīvotajās vietās bija jāpiedalās apsardzības un revolucionārās kārtības nodrošināšanā, kā arī jāpalīdz leTK rajonu daļām, attīrot šos rajonus no nodevējiem un pretpadomju elementiem.⁴⁴

Lai paaugstinātu IB personālsastāva kaujas spējas un disciplīnu, 1943. gada 12. jūnijā PSRS leTK izdeva pavēli nr. 422 "Par pasākumiem disciplīnas stiprināšanā iznīcinātāju bataljonos"; to parakstīja PSRS leTK vietnieks valsts drošības 2. ranga komisārs I. Serovs.⁴⁵

Saskaņā ar šo pavēli uz kazarmās esošo IB personālsastāvu tika attiecināts Sarkanās armijas disciplinārais reglaments. Turpmāk IB komandieriem bija dotas tiesības disciplināri sodīt jaunākos IB komandierus un kaujiniekus, izsakot brīdinājumu, mutisku (personiski vai ierindas priekšā) vai rakstisku rājienu.

Smagāka pārkāpuma gadījumā IB komandieriem bija tiesības nodot materiālus izskatīšanai republikas, apgabala vai novada iekšlietu tautas komisariātā.⁴⁶

No pavēlēm redzams, ka kara apstākļos IB kaujiniekus izmantoja svarīgu padomju tautsaimniecības un stratēģisku objektu apsardzībā, ienaidnieka diversantu iznīcināšanā un padomju režīma kārtības uzturēšanā no ienaidnieka atbrīvotajās teritorijās, kā arī cīņā ar pretpadomju elementiem vai padomju varas ienaidniekiem, par kādiem uzskatīja personas, kas bija sadarbojušās ar vācu okupantiem.

Iznīcinātāju bataljoni kā militārs palīgspēks darbojās PSRS teritoriālo iekšlietu tautas komisariātu, vēlāk arī Valsts drošības tautas komisariāta struktūru vadībā. Faktiski IB struktūra bija militāra, bet darbības funkcijas – policejiskas.

Pirmās padomju okupācijas apstākļos Latvijā 1941. gada jūnijā padomju represīvais režīms IB nepaguva izveidot, bet to funkcijas uzdeva papildus veikt jūnijā atjaunotajai Strādnieku gvardei.⁴⁷

Reāli IB Latvijā padomju vara izveidoja tikai 1944. gada jūlijā–augustā, sākotnēji Sarkanās armijas ieņemtajos rajonos Vidzemē, bet Kurzemē tikai 1945. gada vasaras beigās.

2. Latvijas PSR IeTK (VDM) iznīcinātāju bataljonu izveidošana

Latvijas PSR IeTK iznīcinātāju bataljonu organizēšanu otrās padomju okupācijas apstākļos noteica vairāki faktori.

Pirmkārt, 1944. gada vasarā Latvija vēl aizvien bija aktīva padomju–vācu karadarbības zona, kas būtiski ietekmēja IB formēšanu Sarkanās armijas ieņemtajā teritorijā. Frontes sektorā no Somu līča līdz Daugavai 1944. gada jūnijā bija izvietoti lieli vācu armiju grupējuma *Nord* spēki, kas uzbrūkošajai Sarkanajai armijai izrādīja ārkārtīgu pretošanos, bet Sarkanās armijas straujais uzbrukums Baltkrievijā 1944. gada jūnijā–jūlijā pavēra ceļu Baltijas ieņemšanai. 1., 2. un 3. Baltijas fronte jūlijā uzsāka strauju uzbrukumu, un jūlija otrajā pusē – augusta sākumā padomju rokās nonāca visa Latvijas austrumdaļa – Latgale.

Otrkārt, straujo IB formēšanu Latvijā noteica iekšpolitiskie apstākļi. Lai arī vācu karaspēks Latgali bija atstājis, padomju varu šeit sagaidīja ārkārtīgi liels tai nelabvēlīgu iedzīvotāju slānis – zemniecība, katoļu garīdzniecība, kas apvienojās nacionālajā pretošanās kustībā. Te operēja vācu diversantu vienības, izpletņlēcēji, mežos slēpās liels skaits cilvēku, kas centās izvairīties no dienesta Sarkanajā armijā, kā arī citi nelegālisti. Šeit joprojām bija ievērojams daudzums pretpadomju elementu – bijušo vācu okupācijas varas atbalstītāju, kas vai nu aktīvi, vai pasīvi pretojās padomju okupācijai. Šādos apstākļos IB uzdevums bija ar ieročiem rokās stiprināt padomju varu.

Treškārt, cīņā pret nacionālo pretošanās kustību iesaistīja PSRS IeTK iekšējā karaspēka 5. divīziju, IeTK un VDTK robežapsardzības un konvoja pulkus, kā arī Latvijā dislocētās armijas daļas. Latvijas pierobežā izmantoja arī Lietuvā un Baltkrievijā izvietotās padomju karaspēka daļas. Latvijas apstākļu īpatnība bija tā, ka šeit padomju represīvo un militāro spēku vairākums bija ienācēji, kas vāji orientējās Latvijas apstākļos. Padomju represīvajām iestādēm bija nepieciešami vietējie kadri, kas labi orientējās vietējos apstākļos, pazīst teritoriju un, galvenais, – prot latviešu valodu. Par šādu padomju varas atbalstu vajadzēja kļūt Latvijas PSR IeTK paspārnē veidotajiem iznīcinātāju bataljoniem.

Kā daudzus gadus vēlāk savās atmiņās par IB darbību norādīja bijušais Latvijas PSR VDM 2.-N nodaļas vadītājs A. Piļķis, tad “[.] iznīcinātāju bataljonu kaujinieki

tika izmantoti kā bruņots papildu spēks VDTK aprīņu daļām cīņai pret nacionālistisko pagrīdi, bandītu grupām un bandītiem vieniniekiem, kas slēpās mežos un dzīvoja nelegāli. Vienlaikus kaujinieki (istrebki) tika izmantoti valsts, sabiedrisko un saimniecisko organizāciju un objektu apsardzībai.”⁴⁸

Ceturtkārt, būtiska nozīme padomju varai lojālu kadru – padomju varas aktīvistu, komjauniešu, trūcīgo zemnieku iesaistīšanai IB bija Komunistiskajai partijai. It īpaši “asas šķiru cīņas” apstākļos nacionālās pretošanās kustības dalībnieku kā padomju varas šķiras ienaidnieku iznīcināšana bija svarīgs faktors, ka tas tiks izdarīts ar pašu latviešu “darbaļaužu” rokām.⁴⁹

Partijas vadošā loma padomju represīvo iestāžu organizēšanā un izveidē, šķiet, vēl nav pietiekami izvērtēta, tomēr cīņā pret nacionālo pretošanās kustību Padomju valsts drošības iestādēm ārkārtīgi lielu praktisko palīdzību sniedza tieši Komunistiskās partijas vietējās organizācijas, kuras sekmēja iznīcinātāju bataljonu formēšanu.⁵⁰

3. Latvijas PSR leTK iznīcinātāju bataljonu darbības pirmais posms: 1944. gada jūlijs – 1945. gada decembris

Iznīcinātāju bataljonu formēšanu Latvijas PSR leTK sāka plānot jau 1944. gada sākumā. Padomju–vācu frontes līnijai pakāpeniski tuvojoties Latvijas teritorijai, aktivizējās arī IB organizēšanas darbs.

1944. gada 26. maijā Latvijas PSR leTK Bandītisma apkarošanas daļas priekšnieka vietnieks valsts drošības majors K. Bediks Maskavā sastādīja un LPSR iekšlietu tautas komisārs A. Eglītis apstiprināja pilnīgi slepeno instrukciju nr. 001/39 “Visiem LPSR leTK pilsētu, aprīņu daļu un nodaļu priekšniekiem”, kurā tika izklāstīti cīņas pasākumi pret nacionālo pretošanās kustību, leTK struktūrām ienākot Latvijā.⁵¹

Ar šo instrukciju visām Latvijas PSR leTK bandītisma apkarošanas struktūrām tika uzdots: “*Organizēt aģentūras operatīvo un izmeklēšanas darbu, lai atklātu un likvidētu bandītu formējumus, bandītus vienpatņus un apcietinātu viņu atbalstītājus [...], vadītu un kontrolētu leTK orgānu darbību cīņā pret Sarkanās armijas dezertieriem [...], izņemtu iedzīvotāju nelegāli glabātos ieročus.*”⁵²

Instrukcija, cita starpā, noteica, ka “*līdz ar Sarkanās armijas virzīšanos Latvijas PSR teritorijā [...] leTK aprīņu un pilsētu aparātiem tūlītēji jāseko aiz Sarkanās armijas pirmajām vienībām*”⁵³.

Saskaņā ar šo instrukciju Latvijas PSR leTK iznīcinātāju bataljoniem kopā ar citām struktūrvienībām vajadzēja organizēt izlūkošanas meklēšanas grupas un veikt pasākumus meža masīvu un purvu “ķemmēšanā”.⁵⁴

Lēmums par Latvijas PSR leTK iznīcinātāju bataljonu izveidi tika pieņemts Maskavā vēl pirms Sarkanās armijas ienākšanas Latvijā.

1944. gada 13. jūlijā Maskavā LK(b)P CK 1. sekretārs J. Kalnbērziņš un Latvijas PSR IeTK komisārs A. Eglītis parakstīja slepeno pavēli nr. 001/47 "Par iznīcinātāju bataljonu organizāciju", kas adresēta visiem LK(b)P pilsētu un apriņķu komiteju pirmajiem sekretāriem un Latvijas PSR IeTK (VDTK) pilsētu un apriņķu daļu priekšniekiem.⁵⁵

Pavēlē ir 14 paragrāfu, un tajā teikts, ka katrā apriņķī, neatbrīvojot no tiešā darba, jāizveido iznīcinātāju bataljons 100–200 cilvēku sastāvā. IB vajadzēja komplektēt pirmām kārtām no komunistiem, komjauniešiem un padomju aktīvistiem, kas spējīgi nest ieročus, kā arī no partizānu vienību dalībniekiem, kas no PSRS austrumu apgabaliem atgriezušies uz pastāvīgu dzīvi Latvijā.⁵⁶

Komplektējot IB, bija jāievēro, lai to personālsastāvs tiktu veidots galvenokārt no karadienestam nepakļautām personām: pirmsiesaukuma vecuma, vecāka gadagājuma personām, kurām ir iesaukšanas pagarinājums, Tēvijas kara invalīdiem, kas var pildīt dienestu IB, kā arī meitenēm un jaunām sievietēm.

Iznīcinātāju bataljonu vadību, operatīvo darbību un kaujas gatavību uzdeva vadīt IeTK pilsētu un apriņķu daļu un nodaļu priekšniekiem. IB komandieru amatos bija paredzēts iecelt IeTK apriņķu un pilsētu nodaļu operatīvos darbiniekus ar militāru pieredzi.

Lai pareizi organizētu ikdienā veicamo politiskās audzināšanas darbu, apriņķu un pilsētu partijas komitejām bija jānorīko IB komandieru vietnieki.⁵⁷

Iznīcinātāju bataljoniem uzdeva šādus pienākumus:

- 1) cīnīties pret ienaidnieka izpletņlēcējiem, spiegiem, diversantiem un signalizētājiem;
- 2) apsargāt svarīgākos aizsardzības objektus, dzelzceļa mezglus un līnijas, elektrostacijas, tiltus un citus iespējamus ienaidnieka uzbrukuma mērķus;
- 3) piedalīties kārtības sargāšanā un tās nodrošināšanā apdzīvotās vietās;
- 4) sniegt palīdzību IeTK apriņķu un pilsētu daļām un nodaļām, "iztīrot" rajonus no nodevējiem un pretpadomju elementiem.

Pavēlē uzdots arī organizēt dežūrgrupas, lai ne mazāk kā viens vads bataljonā nakts laikā atrastos kazarmās, bet pilsētu un apriņķu darbaļaužu deputātu padomēm bija jānodrošina IB ar transportu.⁵⁸

Tāpat nolēma apgādāt IB ar trofeju ieročiem, kas savākti kaujas laukā vai konfiscēti vietējiem iedzīvotājiem; komandieriem uzdeva visos apdzīvotajos punktos, kā arī bataljona darbības rajonā rūpniecības uzņēmumos organizēt IB atbalsta grupas, iesaistot tajās lauku aktīvistus, mežsargus, ganus, apgaitniekus, sargus, pastniekus, pat pionierus un citus skolēnus.

Pagastu izpildkomiteju priekšsēdētājiem, iestāžu un uzņēmumu vadītājiem, vietējām partijas un komjaunatnes organizācijām IB bija jāsniedz visa veida palīdzība un atbalsts.⁵⁹

LK(b)P apriņķu un pilsētu komiteju sekretāriem un Latvijas PSR IeTK apriņķu un pilsētu nodaļu priekšniekiem 20 dienu laikā pēc ierašanās savā apriņķī vajadzēja pabeigt

IB un to atbalsta grupu formēšanu un par to jāinformē LK(b)P CK Kara daļa un Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāts.

Dienu vēlāk – 1944. gada 14. jūlijā Latvijas PSR IeTK valsts drošības komisārs A. Eglītis un jaunieceltais IB štāba priekšnieks majors Panovs izdeva pilnīgi slepenu direktīvu nr. 001/48, adresētu “Visiem Latvijas PSR IeTK pilsētu un apriņķu nodaļu priekšniekiem”, ar detalizētiem praktiskā darba norādījumiem, kā īstenot IB formēšanu apriņķī vai pilsētā.⁶⁰ Direktīva noteica kārtību, kādā komplektējami IB, kā nodrošināt bataljonu kaujas gatavību, IB operatīvās izmantošanas kārtību, kārtību, kādā komplektējamas atbalsta grupas un nodrošināmas to kaujas spējas, kā šīs grupas operatīvi izmantot, kā strādāt ar atbalsta grupām, kā kārtot uzskaiti un atskaites par IB darbu.⁶¹

Par galvenajiem IB dienesta uzdevumiem izvirzīja:

- 1) gaisa telpas novērošanas posteņu izlikšanu;
- 2) nožogojuma vienību organizēšanu;
- 3) izlūkošanas meklēšanas grupu darbu;
- 4) slēpņu un posteņu izlikšanu;
- 5) patrulēšanu apdzīvotās vietās;
- 6) masveida kratīšanu apdzīvotās vietās;
- 7) mežu masīvu pārmeklēšanu;
- 8) līdzdalību operācijās IeTK uzdevumā;
- 9) aizturēto personu konvojēšanu;
- 10) dažādu objektu apsardzību;
- 11) iekšējā norīkojuma uzdevumu veikšanu.⁶²

Šī direktīva noteica, ka IB atbalsta grupu veidošana ir atkarīga no kontingenta skaita, bet ne vairāk par 10–15 dalībniekiem katrā atbalsta grupā.

IB par aizturētajiem ienaidnieka izpletņlēcējiem, diversantiem, bruņotu bandu likvidāciju, kā arī par ārkārtas notikumiem pašos bataljonos (kaujas operāciju izgāšana, ieroču un munīcijas pazaudēšana, laupīšana, nodevēju atklāšana) vajadzēja nekavējoties ziņot Latvijas PSR IeTK Iznīcinātāju bataljonu štābam.⁶³

Kā jau minēts, pirmo Latvijas PSR IeTK Iznīcinātāju bataljonu saformēja 1944. gada jūlija beigās Ludzas apriņķa teritorijā – un tas bija pakļauts Ludzas apriņķa IeTK daļai (daļas priekšnieks apakšpulkvedis E. Sparinskis).

Vēlāk IB izveidoja katrā apriņķī, līdzko Sarkanā armija to atbrīvoja no vācu kara spēka. Sākotnējais kaujinieku skaits apriņķu IB vidēji bija 100–300 cilvēku.⁶⁴

IB veidošanu un vadīšanu ļoti ietekmēja LK(b)P CK, kuras 1. sekretārs J. Kalnbērziņš bija Latvijas PSR IeTK iznīcinātāju bataljonu komandieris.

Partijas CK jau līdz 1944. gada vasaras vidum bija sakomplektējusi partijas, valdības iestāžu, tautas komisariātu, pilsētu un apriņķu operatīvās grupas. 1. Baltijas frontei piekomandētā 172 cilvēku grupa uz frontes iecirkni devās jau 1944. gada 6. jūlijā. 13. jūlijā

cita grupa – 261 cilvēks – devās uz 2. Baltijas frontes karadarbības rajonu. Pavisam no 26. jūlija līdz 1. augustam no PSRS uz Sarkanās armijas ieņemtajiem Austrumlatgales rajoniem devās 1533 padomju aktīvisti, viņu skaits Latvijā nemitīgi palielinājās.⁶⁵ Šīs personas aktīvi iesaistīja arī IB veidošanā apriņķos, kuros jau bija nodibināta padomju vara. IB organizēšanu enerģiski vadīja LK(b)P CK Kara daļa (vadītājs pulkvedis E. Krūmiņš).

Pirmo plašāko informāciju par Latvijas PSR IeTK iznīcinātāju bataljonu veidošanas gaitu un darbību sniedza LK(b)P apriņķu komiteju kara nodaļu vadītāju atskaites 1944. gada novembrī–decembrī. No atskaitēm redzams, ka Jēkabpils apriņķī jau bija 800 kaujinieku, bet katrā apriņķa pagastā apmēram 20–50 kaujinieku.⁶⁶ Arī Madonas apriņķī bija noorganizēts 300 vīru liels IB, kura vadību apstiprināja LK(b)P Madonas apriņķa komitejas biroja sēdē.⁶⁷

LK(b)P Ilūkstes apriņķa komiteja 1944. gada 19. decembra atskaitē atzīmēja, ka *“[...] iznīcinātāju vienības izveidotas katrā pagastā, kur tās vada IeTK iecirkņu priekšnieki [...] kaujinieku kopskaits Iznīcinātāju bataljonā ir apmēram 350 cilvēku, audzināšanas un masu politiskais darbs kaujinieku vidū organizēts vāji.”*⁶⁸

Apriņķos, kur bija nodibināta padomju vara, IB kaujinieku skaitam bija tendence palielināties uz tajos mobilizēto personu rēķina. Kamēr vēl Kurzemē notika aktīva karadarbība, dienests IB jauniem vīriešiem iesaukuma vecumā bija pietiekams iemesls, lai viņus nesūtītu uz fronti, tādēļ tie labprāt pakļāvās mobilizācijai un iestājās iznīcinātāju bataljonā.

Kā liecina LK(b)P Ludzas apriņķa Kara nodaļas vadītāja vietnieka Beļajeva 1946. gada 9. janvāra atskaite LK(b)P CK Kara daļai par Ludzas apriņķa IB organizāciju un kaujas gatavību, tad uz bataljona formēšanas brīdi 1944. gada augustā tajā bija 380 kaujinieku, bet 1945. gada decembrī jau 726 kaujinieki.⁶⁹ Ludzas apriņķa IB kaujinieku skaita pieaugums bija šāds: 1945. gada jūnijā – 503, jūlijā – 535, augustā – 662, septembrī – 675, oktobrī – 725, novembrī – 678 kaujinieki. 1945. gada otrajā pusgadā atbirums bijis 120 cilvēku, no tiem: devušies citā darbā – 20, mācībās – 9, iesaukti Sarkanajā armijā – 43, izslēgti kā neuzticami 56 kaujinieki.⁷⁰ Kara nodaļas vadītāja vietnieks savā atskaitē, cita starpā, atzīmējis, ka Ludzas apriņķa IB kaujinieku skaitu vajadzētu palielināt līdz 800 vīriem, bet komplektēšanu apgrūtinot piemērota ziemas apģērba, apavu un uztura trūkums, bailes stāties IB bandītu terora dēļ, it īpaši Nirzas, Šķaunes, Mērdzenes, Naurēnu un Pildas pagastā.⁷¹

No apriņķu partijas komiteju kara nodaļu atskaitēm redzams, ka ar IB formēšanu Latvijas laukos veicies visai grūti.

LK(b)P CK birojs 1944. gada 17. oktobra sēdē atzīmēja, ka Ludzas un Daugavpils apriņķa partijas komitejas pietiekami nekontrolē IB darbību, nereti atstāj to vadību apriņķa IeTK daļai, tādējādi *“[...] Krāslavas, Līvānu, Dagdas, Asūnes, Mērdzenes, Šķaunes pa-*

*gastā iznīcinātāji kļuvuši par bruņotām grupām, kas veic nelikumīgus arestus, kratīšanas un laupīšanas*⁷².

Arī Jēkabpils apriņķa partijas birojs 1944. gada 15. decembra sēdē atzīmēja, ka IB personālsastāva pārbaudes vēl nav pabeigtas, politiskais un militārais darbs vāji nostādīts, nav nodrošināta pareiza ieroču glabāšana utt. Jēkabpils apriņķa IB komandierim Koršunovam uzdeva nekavējoties trūkumus novērst.⁷³

LK(b)P Jelgavas apriņķa Kara nodaļas vadītājs Prokofjevs 1944. gada 15. decembra ziņojumā LK(b)P CK Kara daļas vadītājam pulkvedim E. Krūmiņam atzīmēja, ka Jelgavas IB izveide ris gausi, ka līdz šim tam nav ierādīta pietiekama uzmanība, kamēr no Latvijas PSR leTK nebija ieradies inspektors.⁷⁴

Citā pārskatā par Cēsu, Valmieras un Valkas apriņķa IB norādīts, ka tie organizēti visos apriņķos, bet *“politiskās audzināšanas darbs tiek veikts vāji [...] iznīcinātāju bataljonu praktiskā palīdzība kārtības nodrošināšanā apriņķos ir nenozīmīga*⁷⁵.

Kā liecina LK(b)P CK Kara daļas instruktora Kaškarova 1944. gada 1. novembra ziņojums “Par IB formēšanas gaitu Rīgas pilsētā”, tad šeit IB tika komplektēti no rūpnīcu un uzņēmumu pirmrindas strādniekiem rajonu milicijas nodaļu pārraudzībā, tomēr no milicijas nodaļu priekšnieku puses atsaucība IB veidošanā ir pasīva. Tā, piemēram, 9. milicijas nodaļas priekšnieks R. Makovskis paziņoja, ka *“nodarboties ar iznīcinātāju vienības veidošanu viņš negrasās, jo nav laika, un vispār – tā nav viņa darīšana*⁷⁶.

Līdz 1944. gada 1. novembrim iznīcinātāju vienības Rīgā bija noorganizētas: Proletāriešu rajonā – 93 cilvēki, Maskavas rajonā – 240, Ļeņina rajonā – 150, Kirova rajonā – 94, Sarkanarmijas rajonā – 50, bet Staļina rajonā – 93 cilvēki, pavisam kopā 720 iznīcinātāju.⁷⁷

Divus mēnešus vēlāk – 1945. gada 8. janvārī Rīgas pilsētā sešos IB dalībnieku skaits bija pieaudzis līdz 1714 kaujiniekiem, no tiem: Proletāriešu rajonā – 280, Maskavas rajonā – 255, Ļeņina rajonā – 316, Kirova rajonā – 280, Sarkanarmijas rajonā – 318 un Staļina rajonā – 265 iznīcinātāji.⁷⁸

Rezumējot paveikto Latvijas PSR leTK iznīcinātāju bataljonu izveidošanā 1944. gadā, LK(b)P CK Kara daļas vadītājs E. Krūmiņš 1944. gada 30. decembrī ziņoja LK(b)P CK sekretāram J. Kalnbērziņam, ka *“[...] Latvijas atbrīvotajos apriņķos, pilsētās un pagastos atbilstoši LK(b)P CK biroja norādījumiem no padomju partijas aktīva un nabadzīgajiem un vidēji turīgajiem zemniekiem 13 apriņķos un Rīgas pilsētā izveidoti iznīcinātāju bataljoni, kopskaitā 5105 cilvēki*⁷⁹. Ziņojumā norādīts, ka *“[...] līdz šim laikam iznīcinātāju bataljoni organizēti pēc teritoriālā – ražošanas principa atbilstoši republikas administratīvajam iedalījumam. Šāds princips sevi attaisnojis. Iznīcinātāju vadību īsteno leTK apriņķu daļu priekšnieki caur iznīcinātāju bataljonu komandieriem. 13 atbrīvotajos apriņķos iznīcinātāju bataljonu komandieru vietniekus amatos iecēlušas LK(b)P apriņķu kara daļas.*⁸⁰

Šis avots norāda, ka 1944. gada augustā, septembrī un oktobrī IB ir paveikuši lielu darbu republikas apriņķu tīrīšanā no padomju varai naidīgiem elementiem. Atbilstoši E. Krūmiņa ziņojumam pēc nepilnīgām ziņām IB kaujinieki aizturējuši: trīs vācu izpletņlēcējus, trīs spieģus, 118 bandītus un to atbalstītājus, 345 ienaidnieka ielikteņus un atbalstītājus, 326 Sarkanās armijas dezertierus, 375 personas, kas izvairījušās no iesaukuma Sarkanajā armijā, 165 darba frontes dezertierus, 145 kara laika režīma pārkāpējus, 124 kriminālelementus, 133 no nometnēm izbēgušos karagūstekņus, septiņus no ieslodzījuma vietām izbēgušos, 1606 spekulantus un pauniniekus, pavisam kopā 3350 cilvēku.⁸¹

Latvijas PSR IeTK iznīcinātāju bataljonu kaujinieki minētajā laikposmā savākuši un konfiscējuši lielu daudzumu ieroču un munīcijas: 1572 padomju tipa šautenes, 1772 ārzemēs ražotas šautenes, 200 automātu, 289 rokas ložmetējus, 12 balsta ložmetēju, 3745 granātas, 144 343 dažāda kalibra patronas.⁸²

Kā trūkumu IB formēšanas darbā 1944. gadā LK(b)P CK Kara daļa atzīmēja to, ka Abrenes un Madonas apriņķī sākotnēji izveidotā IB personālsastāva vairākums tika iesaukts armijā un norīkots citos darbos, kādēļ šo IB kaujinieku skaits saruka. Arī partijas politiskās audzināšanas darbs un militārā apmācība visai vāji organizēta.⁸³

Kā liecina daudzie ziņojumi par Latvijas PSR IeTK iznīcinātāju darbu Latvijas laukos, tad partijas CK kopumā nebija apmierināta ar IB gauso izveidi, kaujinieku disciplīnas trūkumu, pārkāpumiem, vājo apgādi un slikti nostādīto politiskās audzināšanas darbu IB kaujinieku vidū, bet pats galvenais – par ārkārtīgi spēcīgo nacionālās pretošanās kustību padomju varai. Tādēļ LK(b)P CK un LPSR TKP pieņēma vairākus lēmumus IB darba uzlabošanai. Tā, piemēram, 1944. gada 28. decembrī LK(b)P CK pieņēma slepeno lēmumu “Par pasākumiem cīņas pastiprināšanai pret diversiju, teroristiskām un citām naidīgām parādībām Latvijā”. Pavēlē tika uzdots Latvijas PSR IeTK palielināt IB kaujinieku skaitu un pagastos no partijas biedriem un komjauniešiem izveidot nodaļas 25–50 cilvēku sastāvā, kā arī uzlabot IB kadru atlases darbu.⁸⁴

1945. gada 16. aprīlī partijas CK birojs pieņēma vēl vienu lēmumu – “Par pasākumiem cīņas pastiprināšanai ar bandītismu un iznīcinātāju bataljonu nostiprināšanu”, kas nekavējoties tika izziņots visām IeTK daļām, struktūrām un iznīcinātāju bataljoniem.⁸⁵ Latvijas PSR IeTK komisārs A. Eglītis apriņķu IeTK daļām uzdeva “*vēlreiz pārskatīt iznīcinātāju bataljonu personālsastāvu un tos kaujiniekus, kuri nav attaisnojuši cerības un zaudējuši uzticību, nekavējoties atvaļināt*”⁸⁶.

Šie pasākumi, protams, uzlaboja IB darbu. Dažu apriņķu un pilsētu IB pieauga kaujinieku skaits, uzlabojās darba organizācija, arī apgāde, jo IB kaujinieki saņēma t.s. pilsētu strādnieku pārtikas kartītes, kurām uztura norma bija ievērojami lielāka.

Tomēr kopumā nekādi lielle panākumi IB izveidē nenotika līdz PSRS un Vācijas kara beigām Kurzemē 1945. gada maijā. To konstatēja arī LK(b)P CK biroja sēdē 1945. gada 16. jūnijā. Izrādījās, ka LK(b)P CK 1944. gada 28. decembra un 1945. gada 16. aprīļa biroja lēmumi par cīņas pastiprināšanu pret nacionālo pagrīdi nav izpildīti.⁸⁷

Aktīvajai karadarbībai Latvijas teritorijā beidzoties, 1945. gada maija beigās – jūnija sākumā no 19 apriņķiem IB bija izveidoti 13 apriņķos; Kurzemē sešos apriņķos – Aizputē, Ventspilī, Kuldīgā, Liepājā, Tukumā un Talsos IB vēl nebija.⁸⁸

1. tabula

Latvijas PSR IeTK iznīcinātāju bataljonu sastāvs 1945. gada 1. jūnijā⁸⁹

Nr. p.k.	Apriņķis	Pagastos IB ir/nav	IB skaits/IB vadu skaits apriņķī	Cilvēku skaits/rezerve	Komandieru skaits: no IeTK/milicijas	VK(b)P biedri	Komjau-nieši	Sie-vietes	Iesaukuma vecumā/rezerve
1.	Abrenes	1/9	1/9	607/–	2/17	13	18	4	474/77
2.	Aizputes	–	–	–	–	–	–	–	–
3.	Bauskas	1/20	1/20	961/75	1/10	30	98	51	710/69
4.	Valkas	5/38	1/43	1100/–	–/19	5	89	56	929/–
5.	Valmieras	6/50	1/56	767/–	–	12	57	50	642/–
6.	Ventspils	–	–	–	–	–	–	–	–
7.	Daugavpils	4/21	1/25	503/–	–/23	8	13	11	446/–
8.	Jēkabpils	6/24	1/30	603/–	–/18	12	92	18	420/180
9.	Jelgavas	3/35	1/38	395/–	–/2	2	25	15	349/–
10.	Ilūkstes	1/22	1/22	520/–	–/18	12	9	13	439/27
11.	Kuldīgas	–	–	–	–	–	–	–	–
12.	Ludzas	2/12	1/16	510/–	–/22	7	3	–	478/–
13.	Liepājas	–	–	–	–	–	–	–	–
14.	Madonas	2/41	1/41	586/352	–/12	17	5	–	300/286
15.	Rīgas	2/55	1/57	1747/–	–/50	13	28	164	1357/133
16.	Rēzeknes	3/19	1/21	509/11	1/26	15	2	18	202/245
17.	Tukuma	–	–	–	–	–	–	–	–
18.	Talsu	–	–	–	–	–	–	–	–
19.	Cēsu	1/41	1/41	637/–	–/43	3	–	33	426/130
20.	Rīgas pils.	1/–	–/6	1500/–	–/6	20	39	28	811/595
	Kopā	38/387	13/425	10945/438	4/266	169	478	461	7983/1742

Kā redzams 1. tabulā, 387 Latvijas pagastos bija izveidoti 425 iznīcinātāju vadi, no tiem seši Rīgā, 37 pagastos IB vadu vēl nebija.

No uzskaitītajiem IB un vadu komandieriem četri bija leTK komandētie, bet 266 no milicijas. Pēc partijas piederības 169 bija VK(b)P biedri, 478 komjaunieši, pavisam 647 partijas un komjaunatnes biedri. Trīspadsmit IB bataljonos darbā bija pieņemtas sievietes, pavisam 461, kuras galvenokārt veica kancelejas vai apkopējas darbu. Kopā IB bija 10 383 kaujinieki, no kuriem 438 skaitījās rezervē. No IB kaujinieku kopskaita 9725 (vairākums) bija iesaukuma vecuma vīrieši, no tiem 1742 atradās rezervē.⁹⁰ Tas liek domāt, ka jauni cilvēki lielākoties bija izvēlējušies dienestu Latvijas PSR leTK bataljonos, lai nebūtu jādodas uz fronti vai lai izvairītos no iesaukuma Sarkanajā armijā. Latvijas PSR leTK iznīcinātāju bataljonu darbības pirmajā posmā, it īpaši līdz aktīvās karadarbības beigām Kurzemē 1945. gada maijā, šis apstāklis būtu vērtējams kā zināma taktiskās kolaborācijas forma sadarbībā ar padomju okupācijas režīmu.

Aktīvās karadarbības noslēgums Latvijas teritorijā pavēra iespējas padomju represīvajām iestādēm centīgi risināt smagos iekšpolitikas jautājumus, pirmkārt, pastiprināt cīņu pret nacionālo pretošanās kustību, otrkārt, nostiprināt Latvijas PSR leTK iznīcinātāju bataljonu spēkus materiāli, politiski un ideoloģiski.

1945. gada jūnijā LK(b)P CK pakļautībā izveidoja IB štābu (F. Titovs, J. Ronis, A. Sieks), kuram uzdeva izstrādāt plānu IB darba uzlabošanai.⁹¹ LK(b)P CK birojs 1945. gada jūnijā nolēma organizēt aprīņķu štābus, kuros obligāti vajadzēja sastāvēt LK(b)P aprīņķa komitejas 1. sekretāram, Latvijas PSR leTK un VDTK priekšniekam un aprīņķa izpildkomitejas priekšsēdētājam; pēc šāda principa bija jāpārveido štābi arī Latvijas pagastos.⁹²

LK(b)P CK birojs noteica, ka katrā aprīņķī jāizveido iznīcinātāju bataljoni 500–1500 kaujinieku sastāvā, tos sadalot rotās pa 50–100 kaujiniekiem katrā.⁹³ Vadībā vajadzēja atrasties kadru virsniekiem. Bez tā CK birojs uzdeva Valsts plāna komitejai pēc Latvijas PSR leTK pieprasījuma ne vēlāk par 1945. gada 20. jūniju IB piešķirt no iegūtajām trofejām 18 automašīnu, jūnija–jūlija mēnesim sešas tonnas benzīna, 100 kilogramu tabakas, 1000 kilogramu ziepju, 2000 kārbu konservu. Tāpat Finanšu tautas komisariātam tika uzdots piešķirt cīņai pret bandītismu 1945. gada jūnijā–jūlijā 3,5 miljonus rubļu no Latvijas budžeta, bet Latvijas PSR Kara komisariātam – nosūtīt uz IB desmit kadru virsnieku, ieceļot tos par komandieriem.⁹⁴

Līdztekus organizatoriskajām pārmaiņām Latvijas PSR leTK bataljonos sākās arī politiskās tīrīšanas, lojalitātes pārbaude, kontrole utt. No vienas puses, LK(b)P CK pastiprināja politiskās audzināšanas darbu IB vienībās, no otras puses, IB tika reorganizēti, nostiprināti ar kadru virsniekiem, kuriem bija kauju pieredze un kuri pēc demobilizācijas vēlējās palikt Latvijā. Tādu bija ne mazums.

Reorganizācijas un IB personālsastāva pārbaužu rezultātā dažādu iemeslu dēļ (ieroču pazaudēšana, kriminālnoziedzumi, bēgšana no kaujas operāciju vietas u.c.) no IB izslēdza 813 kaujinieku.⁹⁵

No IB formēšanas brīža līdz 1945. gada augustam cīņās pret nacionālajiem partizāniem bija kritis 101 kaujinieks, 84 ievainoti, 16 pazuduši bez vēsts, kopā izsists no ierindas 201 IB kaujinieks.⁹⁶

Iznīcinātāju bataljonos darbojās 253 komunisti, 664 komjaunieši, 451 sieviete, 3985 cilvēki bija iesaukuma vecuma jaunieši.⁹⁷

Latvijas PSR leTK iznīcinātāju bataljoni dažādās operācijās cīņā pret nacionālajiem partizāniem tika iesaistīti 58 804 gadījumos, pavisam IB kaujiniekiem piedaloties 339 103 reizes.

Ar IB kaujinieku palīdzību aizturētas un nogalinātas 20 570 dažādas noziedzīgas personas.⁹⁸

Par ieguldījumu cīņā pret nacionālajiem partizāniem ar Latvijas PSR AP Prezidija goda rakstu apbalvoti 54 IB kaujinieki, bet ar goda rakstiem un vērtīgām balvām – 23 kaujinieki, 36 kaujiniekiem un 49 komandieriem izteikta pateicība un izmaksātas naudas balvas 10 700 rubļu apmērā.⁹⁹

1945. gada 1. septembrī Latvijas PSR leTK 26 iznīcinātāju bataljonos jau bija iesaistīti 17 136 cilvēki, no tiem Rīgas septiņos bataljonos atradās 1780 kaujinieku.¹⁰⁰ Tomēr, kā norādīts Latvijas PSR leTK Bandītisma apkarošanas daļas 1945. gada 1. septembra ziņojumā par IB darbu LK(b)P CK Kara daļas vadītājam E. Krūmiņam, IB skaits Rīgā (1780 kaujinieku) ir tikai “uz papīra”, jo “*[..] rajonu milicijas nodaļu priekšnieki kaujiniekus dienestā neizmanto*”¹⁰¹.

Lai gan IB reorganizēja, kaujinieku skaits pieauga, apgāde un bruņojums tika uzlabots, tomēr, kā norādīts LK(b)P CK 1. sekretāra J. Kalnbērziņa un Latvijas PSR TKP priekšsēdētāja V. Lāča 1945. gada 21. novembra vēstulē VK(b)P CK sekretāram G. Maļenkovam, “*[..] par galveno bruņoto spēku aktīvai cīņai ar nacionālistisko pagrīdi un bandītisma apkarošanā ir uzskatāmi leTK iznīcinātāju bataljoni, kas izveidoti no vietējiem iedzīvotājiem*”¹⁰².

LK(b)P CK un Latvijas PSR TKP lūdza Maskavai atļauju izveidot pastāvīgu algotu IB pamatsastāvu, pārvedot kazarmu stāvoklī 2000 kaujinieku ar ierindas un komandējošā personālsastāva štata algām no vietējā (republikas) budžeta, lai IB varētu dibināt no kaujas spējīgiem un aktīviem brīvprātīgajiem.¹⁰³ Tāpat Maskavai tika lūgts iesaukuma vecuma jauniešus atbrīvot no iesaukšanas Sarkanajā armijā, atstājot tos dienēt IB pēc īpaša leTK saraksta un ieskaitot IB pavadīto laiku kā dienestu Sarkanajā armijā.¹⁰⁴

Latvijas PSR leTK iznīcinātāju bataljoni jau bija finansēti no Latvijas PSR budžeta, atvēlot 8 miljonus rubļu algām;¹⁰⁵ arī turpmāk šāda kārtība tika ievērota, un 1946. gada

finansējuma tāmē algām atvēlēja 8 miljonus rubļu. Pavisam IB uzturēšanas izdevumiem 1946. budžeta gadā piešķīra 30,523 miljonus rubļu.¹⁰⁶

1945. gada nogalē Latvijas PSR IeTK iznīcinātāju bataljoni bija izveidoti it visos Latvijas apriņķos un pagastos, kā arī nodibināts vienots IB vadības centrs ar tam pakļautiem IB štābiem apriņķos un pagastos. Pagastos šajā štābā ietilpa partijas pirmorganizācijas sekretārs un pagasta izpildkomitejas priekšsēdētājs. Pagastos tika izveidotas 25–50 kaujinieku IB nodaļas, kuras atradās kazarmās paaugstinātā kaujas gatavībā.¹⁰⁷ Tādējādi IB Latvijas pagastos bija kļuvuši par Latvijas PSR IeTK dežūrvadiem. Iznīcinātāju bataljonus pēc militārā parauga sadalīja rotās (vidēji sešas–astoņas rotas katrā IB), bet katrā rotā vidēji bija divi–trīs vadi.¹⁰⁸

1945. gada beigās Latvijas PSR IeTK iznīcinātāju bataljoni līdztekus PSRS IeTK 5. divīzijas vienībām un citām IeTK un VDTK militārajām struktūrām Latvijas apriņķos un pilsētās bija kļuvuši par represīvo iestāžu pamatspēku, kas aktīvi piedalījās cīņā pret nacionālajiem partizāniem.

Līdz ar to noslēdzās IB darbības pirmais posms.

Kamēr Latvijā līdz 1945. gada maijam bija PSRS un Vācijas kara aktīva karadarbības zona, vietējie mobilizētie iedzīvotāji dienestu IB uzlūkoja kā alternatīvu, lai nevajadzētu doties uz fronti un karot Sarkanajā armijā.

Sākotnēji IB kaujas spējas un disciplīna bija visai vāja, par ko liecina nemitīgā LK(b)P CK iejaukšanās IB izveidē un politiskās audzināšanas uzlabošanā.

Kopš 1945. gada jūnija sākās plašs IB reorganizācijas darbs, kas noslēdzās ar IB militārās un politiskās vadības struktūras veidošanu (izveidoti IB štābi), militārās kārtības iedibināšanu, IB apbruņošanu, apmācību un personālsastāva nemitīgu filtrēšanu gada beigās.

Tas, ka 50% IB personālsastāva ar vairāk nekā 15 000 vīru, katrā apriņķī vidēji 800 kaujinieku, tika turēts kaujas gatavībā, uzlūkojams par nozīmīgu soli padomju represīvā režīma varas stiprināšanā Latvijas laukos cīņā pret nacionālo pagrīdi.

Iznīcinātāju bataljonos padomju vara Latvijā saskatīja to spēku, kas varētu sagraut nacionālo pagrīdi ar “pašām Latvijas darbaļaužu rokām”.

Nenoliedzami, IB loma padomju varas stiprināšanā nākamajos gados tikai pieauga.

4. Latvijas PSR IeTK (IeM) iznīcinātāju bataljonu darbības otrais posms: 1946. gads – 1947. gada marts

1946. gada 24. martā Latvijas PSR IeTK pārdēvēja par Latvijas PSR Iekšlietu ministriju (IeM). IeTK iznīcinātāju bataljonu darbības otrais posms iezīmējās ar vairākiem pasākumiem to darba uzlabošanā.

Pirmkārt, jau 1945. gada 25. oktobrī LK(b)P CK birojs bija uzdevis izveidot apriņķos, kuros bija visaktīvākā nacionālo partizānu kustība, IB operatīvās grupas 50 cilvēku sastāvā, piešķirot tām labāku apgādi, nodrošinot ar bruņojumu, automašīnām un benzīnu. Šādu vienību izveidi lielā mērā noteica PSRS leTK 5. strēlnieku divīzijas vājie panākumi cīņā pret nacionālajiem partizāniem. Cita starpā, PSRS leM ministra vietnieka ģenerālleitnanta V. Rjasnoja 1946. gada 23. marta pavēlē par galveno trūkumu PSRS leTK 5. strēlnieku divīzijas darbībā tika atzīta karaspēka koncentrēšana pilsētās, vājā sadarbība ar Latvijas PSR leM bandītisma apkarošanas vienībām un IB vienībām apriņķos.¹⁰⁹

1946. gada pavasarī ar Latvijas PSR iekšlietu ministra A. Eglīša pavēli nr. 51.ss tajos apriņķos un pagastos, kur iepriekš nebija izvietots leM karaspēks, izveidoja operatīvās grupas ar komandieri un Bandītisma apkarošanas nodaļas operatīvajiem darbiniekiem priekšgalā.¹¹⁰

Arī no IB sastāva sāka organizēt operatīvās grupas, t.s. triecienvadus, kuru dalībnieki dzīvoja kazarmās un atradās pastāvīgā kaujas gatavībā. Līdztekus operatīvajām grupām vairākos Latvijas apriņķos formēja IB atbalsta grupas no bruņotiem padomju un partijas aktīvistiem. Šajās operatīvajās grupās bija lielāks skaits komunistu un komjauniešu, kā arī iebraucēju no PSRS un demobilizētu sarkanarmiešu. Operatīvo grupu skaitliskais sastāvs svārstījās vidēji no 50 līdz 150 cilvēkiem grupā. Tā, piemēram, nacionālo partizānu apdraudētajā Viļakas apriņķī 1946. gada beigās no 493 kaujinieku lielās IB operatīvās grupas 105 kareivjus izvietoja: Viļakā – 65, Tilžā – 20, Liepnā – 20, bet pārējos 388 kareivjus citos pagastu un ciema padomju centros. Viļakas IB 1946. gadā bija veicis 1570 kaujas operāciju, kurās nogalināja 40, ievainoja četrus, saņēma gūstā 129 nacionālos partizānus, sagūstīja 262 nacionālo partizānu atbalstītājus, 385 legalizējušos nacionālos partizānus.¹¹¹ Lielā mērā tas bija operatīvo grupu panākums.

Līdz 1946. gada beigām operatīvās grupas darbojās visā Latvijas teritorijā.

1947. gada 1. novembrī Latvijas PSR leM divdesmit IB darbojās 11 214 kaujinieku, no tiem 1609 kaujinieki sastāvēja operatīvajās grupās. Vēl trūka 300 algotu kaujinieku. Bez tam IB pakļautībā tika organizētas 29 bruņotas atbalsta grupas ar 357 vīriem, 25 partijas aktīva grupas ar 354 vīriem.¹¹²

Kā norādīts 1947. gada leM IB darbības pārskatā, tad galvenais triecienspēks ir bijis operatīvais vads vai grupa, kuras personālsastāvs pastāvīgi atradās trauksmes stāvoklī un izmantots pilsētu un apriņķu VDM nodaļas operatīvo uzdevumu veikšanai. Pavisam 1947. gadā Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu sastāvā jau bija 71 operatīvā grupa un vadi ar 1467 kaujiniekiem.¹¹³

Otrkārt, 1946. gadā joprojām aktuāla bija Latvijas PSR leTK (leM) iznīcinātāju bataljonu finansēšana. Lai gan LK(b)P CK sekretārs J. Kalnbērziņš un Latvijas PSR TKP priekšsēdētāja vietnieks E. Ronis kopš 1945. gada rudens bija rakstījuši vairākkārtējus lūgumus PSRS TKP priekšsēdētāja vietniekam A. Mikojanam un VK(b)P CK sekretāram

G. Maļenkovam, lai palīdz atrisināt IB apgādes un bruņojuma jautājumus,¹¹⁴ kā arī nodrošināt finansējumu, gaidītā palīdzība no PSRS bija gausa, un V. Lāča 1946. gadam apstiprinātos IB finansējuma tāmē norādītos 30,523 miljonus rubļu¹¹⁵ IB uzturēšanai nācās rast vietējā budžetā.¹¹⁶

Saskaņā ar PSRS TKP rīkojumu nr. 323-RS 1946. gada 11. janvārī Latvijas PSR leTK štatu sastāvs atalgojuma un uztura ziņā tika pielīdzināts republikas milicijas darbinieku atalgojumam un uzturam,¹¹⁷ kas ievērojami uzlaboja algotā IB kaujinieku sastāva apgādi. Līdz tam tikai IB operatīvo un kaujas grupu kaujinieku pārtika bija atbilstoša armijas 2. uzturdevai.

Tomēr vidēji IB kaujinieka uzturdeva pēc kartītes R-7 1946. gadā bija nepietiekama. Kaujinieki saņēma caurmērā 600 gramu maizes dienā, gaļu vai zivis – 1800 gramu mēnesī, cukuru – 400 gramu mēnesī, taukvielas – 400 gramu mēnesī, putraimus – 1200 gramu mēnesī.¹¹⁸

Visumā Latvijas PSR leTK iznīcinātāju bataljonu apgāde pakāpeniski, sākot ar 1946. gadu, tika samazināta, jo armija atteicās no savām rezervēm nodrošināt IB ar apģērbu, apaviem un uzturu. 1947. gada pirmajā pusē IB vajadzībām izsniedza vairs tikai 3000 armijas uzturdevu (t.s. *naūka* – krievu val.) dienā¹¹⁹ līdzšinējo 10 000 devu vietā. 1946. gada februārī leTK bija spiests noorganizēt vajadzīgo 1000 pāru apavu, 3000 pāru veļas un 2000 frenču gatavošanu Latvijā.¹²⁰

Tāpat aktuāla bija IB labāko kaujinieku nodrošināšana ar tabaku un papirosiem, sāli, sērkokoņiem, saimniecības ziepēm, petroleju un šūšanas piederumiem, par ko liecina nemitīgi iekšlietu ministra lūgumraksti Latvijas PSR Ministru padomei.¹²¹

1946. gadā palielināja IB kaujinieku atalgojumu. Tagad IB komandieris mēnesī saņēma 955 rubļus un vēl 150 rubļu uzturdevas; IB komandiera vietnieks politiskajos jautājumos un štāba priekšnieks saņēma 905 rubļus un 150 rubļu uzturdevas; IB štāba priekšnieka vietnieks – 855 rubļus un 150 rubļu uzturdevas; IB operatīvā vada komandieris – 715 rubļu un 150 rubļu uzturdevas; IB starppagastu vada komandieris un IB vada komandieris – 690 rubļu un 150 rubļu uzturdevas; IB kaujinieks – 475 rubļus mēnesī un 150 rubļu uzturdevas; labāk par kaujiniekiem tika atalgoti IB šoferi – 600 rubļu mēnesī un 150 rubļu uzturdevas, kā arī ieroču meistari – 500 rubļu mēnesī un 150 rubļu uzturdevas.¹²²

Jāatzīmē, ka IB kaujinieki visā to darbības laikā saņēma specapgādes atvieglojumus, bet no 1947. gada varēja iegādāties rūpniecības preces par puscenu.¹²³

Kā redzams, LPSR leTK (leM) iznīcinātāju bataljonu apgāde un nodrošinājums 1946. gadā nemitīgi tika uzlabots.

Bruņojuma ziņā IB tomēr bija liels sajukums. Vairākumā tika lietoti trofeju ieroči (vācu, čehu, beļģu u.c.). No pilsētu un apriņķu partijas komiteju ziņojumiem CK redzams, ka kopumā ar ieročiem IB bijuši nodrošināti.¹²⁴

Tā Rīgas apriņķa partijas komitejas Kara nodaļas vadītājs 1946. gada janvāra sākumā ziņoja, ka 1945. gadā iegūtas un savāktas 1403 šautenes, 18 ložmetēju, 168 automāti un 64 pistoles, kas nodotas IB personālsastāva bruņojumam.¹²⁵ Arī Ventspils IB bija bruņots ar trofeju ieročiem, kas savākti no vietējiem iedzīvotājiem un bandītiem, kā arī vācu armijas pamestiem ieročiem.¹²⁶ Līdzīga situācija bija arī citu apriņķu iznīcinātāju bataljonos.

Nacionālo partizānu kara pētnieks profesors H. Strods šajā sakarā atzīmē kādu īpatnību. Viņš norāda, ka Kurzemē – Aizpute, Kuldīga – IB bruņojumā galvenokārt bijuši vācu parauga automātiskie ieroči, bet Latgales apriņķos (piemēram, Ilūkste) – krievu parauga automātiskie ieroči un šautenes.¹²⁷ Tāpat pētnieks norāda, ka automātisko ieroču, piemēram, ložmetēju skaits bijis lielāks tajos apriņķos, kuros partizānu kustība bijusi spēcīgāka (piemēram, Viļakas IB 26 ložmetēji, Jēkabpils IB 28, Ludzas IB 26 ložmetēji). Turpretim apriņķos ar mazāk izteiktu nacionālo partizānu kustību, piemēram, Aizputē un Valmierā, IB rīcībā atradās tikai daži ložmetēji.¹²⁸

No 1946. gada vasaras vidus tika uzlabots IB nodrošinājums ar munīciju kaujas operācijām. Tā līdzšinējo 28–30 patronu vietā, kas tika izsniegtas kaujiniekam kaujas operācijai, tagad atļāva izsniegt 120 patronu šautenei, 140 patronu automātam un 200 patronu ložmetējam.¹²⁹

1946. gadā Latvijas PSR IeTK (IeM) iznīcinātāju bataljonu kaujiniekus apmācīja pēc IeTK apstiprinātām mācību programmām, apgūstot gan kaujas, gan speciālo sagatavošanu. Ikdienas apmācībā IB izmantoja Sarkanās armijas Kaujas, Ierindas un Disciplināro reglamentu. Politisko audzināšanu IB veica komandiera vietnieks politiskās audzināšanas darbā, bet vienībās, kur tādu nebija, – vietējie partijas organizatori.

Kā liecina LK(b)P CK Sevišķās mapes dokumenti par 1946. gadu, tad politiskās audzināšanas darbs IB vienībās esot "klibojis". Tā LK(b)P Alūksnes apriņķa komitejas 1946. gada 27. marta lēmumā atzīmēts, ka "[...] vairāku pagastu partorgi un komsorgi no politiskā darba ir norobežojušies, kādēļ netiek pildīts LK(b)P CK 1946. gada 2. maija lēmums par izšķirošas cīņas organizēšanu un bandītisma likvidēšanu apriņķī"¹³⁰. LK(b)P Bauskas apriņķa komitejas biroja 1946. gada 15. janvāra lēmumā konstatēts, ka "[...] IB personālsastāva vidū nav organizēta kaujas un politiskā sagatavotība, nav izveidota operatīvā grupa un nav veikta pilnībā personālsastāva pārbaude"¹³¹. Arī LK(b)P Viļakas apriņķa komitejas birojs 1946. gada 19. septembra lēmumā atzīmējis, ka "[...] politiskās audzināšanas darbs Iznīcinātāju bataljona personālsastāva vidū, īpaši Rugāju, Balvu un Tilžas pagastā, joprojām ir neapmierinošs [...] bataljona komandiera vietnieks politiskajos jautājumos b. Grafavs pilnībā aizlaidis audzināšanas darbu un nodarbojas ar dzeršanu."¹³²

1946. gada 17. oktobrī LK(b)P Daugavpils apriņķa komitejas biroja lēmumā norādīts: "[...] politiskās audzināšanas trūkuma dēļ Iznīcinātāju bataljonā ir notikuši vairāki

*amorāli gadījumi (dzeršana, marodierisms u.c.), 1946. gadā tikai četros mēnešos vien no VK(b)P rindām izslēgti četrus pagastu iekšlietu nodaļu priekšnieki par – dzeršanu un morālu izlaidību.*¹³³

LK(b)P Tukuma apriņķa komitejas birojs 1946. gada 15. aprīlī “uzlika par pienākumu leM Tukuma apriņķa daļas partorgam b. Generalovam griezt vērību uz zemo politiskās attīstības līmeni starp iznīcinātājiem un politiskās audzināšanas darbu ar iznīcinātājiem pacelt vistuvākajā laikā”¹³⁴.

Ja salīdzina LK(b)P apriņķu komiteju atskaišu ziņojumus par 1945. gadu, kad tās ar lepnumu konstatēja, ka Latvijas PSR leTK iznīcinātāju bataljonu kaujinieku skaits palielinās, kā arī pieaug komunistu un komjauniešu īpatsvars tajos, tad 1946. gada pārbaudi un atskaišu rezultātos redzams, ka no IB vairāk kaujinieku izslēdza nekā pieņēma. Bija noticis straujš pavērsiens kadru politiskās lojalitātes pārbaudes jomā.

Vēl pirms gada – 1945. gada martā Latvijas PSR leTK komisārs A. Eglītis savā apkārt-rakstā apriņķu leTK daļu priekšniekiem bija atzīmējis, ka “sistemātiska iznīcinātāju bataljonu palielināšanās ir novedusi pie tā, ka tie izrādījās piesārņoti ar svešiem cilvēkiem”¹³⁵.

Tika nolemts, ka turpmāk IB uzņems tikai valsts drošības orgānu pārbaudītus kaujiniekus.

1946. gadā, kad biežākas bija kļuvušas IB personālsastāva pārbaudes, situācija būtiski mainījās. Kopējā tendence bija tāda, ka no IB vairāk kaujinieku izslēdza nekā pieņēma. Galvenie izslēgšanas iemesli no IB sastāva bija dzeršana, disciplīnas pārkāpumi, politiska neuzticamība. Turpmāk visu IB pastāvēšanas laiku personālsastāvu nemitīgi pārbaudīja un no IB kā politiski neuzticamus un šķiriski svešus elementus atskaitīja bijušos aizsargus, pirmskara politisko partiju biedrus, sabiedrisko organizāciju pārstāvjus, Latvijas armijas bijušos karavīrus, policistus, robežsargus, cietumu uzraugus, Latviešu leģionā un vācu armijā dienējušos, vācu okupācijas laikā pašpārvaldē un policijas bataljonos strādājošos u.c., kā arī pēckara posmā izsūtīto nacionālistu, kulaku, nacionālo partizānu atbalstītājus un viņu piekritējus.

Iekšlietu ministrs A. Eglītis 1946. gada 31. maija pavēlē “Par iznīcinātāju bataljonu stāvokli” secināja, ka “daudzviet Latvijā, uzņemot cilvēkus iznīcinātāju bataljonā, kaujiniekus vāji pārbauda, tādēļ tikai 1946. gada I ceturksnī vien par sakariem ar nacionālajiem partizāniem no bataljoniem izslēgti 287 kaujinieki: Aizputes apriņķī – 66, Valkas apriņķī – 67, Kuldīgas apriņķī – 86 un Rēzeknes apriņķī – 68”¹³⁶.

Pastiprinātas IB kaujinieku personālsastāva pārbaudes turpinājās visu 1946. gadu. Tā, piemēram, 1946. gadā Jēkabpils apriņķa IB no jauna pieņēma 207 cilvēkus, bet izslēdza 102 iznīcinātājus.¹³⁷ Rīgas apriņķa IB 1946. gada 1. janvārī bija 1779 kaujinieki, gada laikā izslēdza 424 kaujiniekus.¹³⁸ Pēc Madonas apriņķa IB pārbaudes 1945. gadā no 1060 kaujiniekiem atskaitīja 125; Ludzas apriņķī 1946. gada pirmajā pusgadā no 812 IB kaujiniekiem pēc pārbaudes atskaitīja 54 cilvēkus.¹³⁹

Ja salīdzina Latvijas PSR IeTK (IeM) iznīcinātāju bataljonu sastāvu pēc stāvokļa 1946. gada 1. novembrī (sk. 2. tabulu), kad Latvijā 20 iznīcinātāju bataljonos atradās 15 202 kaujinieki (kaujinieku lielais skaits Rīgā, Jelgavā un Valmierā izskaidrojams ar to, ka pilsētu IB kaujinieki saņēma rūpnīcas strādnieku pārtikas apgādes kartītes un tāpēc stājās IB; kaujinieku lielais skaits Ilūkstē, šķiet, skaidrojams ar nacionālo partizānu aktivitātēm Lietuvas pierobežā), no kuriem 1387 bija algoti operatīvajās grupās,¹⁴⁰ tad 1947. gada 1. janvārī 20 iznīcinātāju bataljonos bija vairs tikai 14 252 kaujinieki, no kuriem 1357 bija algoti operatīvo grupu kaujinieki.¹⁴¹

2. tabula

**Latvijas PSR IeTK (IeM) iznīcinātāju bataljonu personālsastāvs
1946. gada 1. novembrī¹⁴²**

Nr. p.k.	Apriņķi	Kaujinieku skaits IB bataljonos	Kaujinieku skaits operatīvajās grupās
1.	Aizputes	474	21
2.	Alūksnes	461	54
3.	Bauskas	611	42
4.	Valkas	497	33
5.	Valmieras	1021	71
6.	Ventspils	466	55
7.	Viļakas	904	105
8.	Daugavpils	839	77
9.	Jēkabpils	802	65
10.	Jelgavas	1087	60
11.	Ilūkstes	1019	83
12.	Kuldīgas	533	42
13.	Ludzas	994	84
14.	Liepājas	864	64
15.	Madonas	862	98
16.	Rīgas	1400	140
17.	Rēzeknes	846	123
18.	Tukuma	435	44
19.	Talsu	386	58
20.	Cēsu	701	68
	Kopā:	15 202	1387

Pāris mēnešu laikā IB kaujinieku skaits bija sarucis par 950 kaujiniekiem. Tas liek domāt, ka, lai gan kaujinieku vidū dzeršana un marodierisms bija izplatītas parādības, par ko daudzi tika no IB atskaitīti, tomēr galvenais iemesls kaujinieku atsijāšanai bija politiskie motīvi. Lielākoties atbrīvoti vietējie kaujinieki, kurus nomainīja iebraucēji no citām PSRS republikām, galvenokārt atvaļinātās militārpersonas.

Par to, kādā kārtībā notika atsijāšana, atbildi sniedz IB komandējošā sastāva (tie bija štata darbinieki, kas atradās dienestā) t.s. personu lietas.¹⁴³

Personas lieta sastāvēja no četrus veidu dokumentiem: 1. sadaļa, kas sastāvēja no divām daļām, saturēja galvenās ziņas par kaujinieku un viņa iepriekšējo darbību; 2. sadaļa – dienesta gaita (partijas stāžs, piedalīšanās karā, leTK struktūrās u.c.); 3. sadaļa – kaujinieka politiskās atestācijas materiāli; 4. sadaļa – iesniegums par pieņemšanu darbā, leTK, VDM speciālo pārbaužu materiāli u.c.¹⁴⁴

IB kaujinieku personas lietas dokumentu sistematizēšanas plāns bija gana sarežģīta un birokrātiska procedūra, tomēr rakstā skartā tēma izraisa interesi par 4. sadaļas dokumentiem.

Līdztekus kaujinieka iesniegumam pieņemt darbā IB,¹⁴⁵ pašrocīgi rakstītai autobiogrāfijai,¹⁴⁶ kadru uzskaites lapai, Latvijas PSR leTK (VDM) darbinieka sevišķa norīkojuma anketai,¹⁴⁷ solījumam “*nekad un nekādā veidā neizpaust [dienesta noslēpumus. – A. B.] un nedalīties ar tiem pat ar saviem vistuvākajiem radniekiem un draugiem*”¹⁴⁸, radnieku sarakstam, izziņai par veselības stāvokli u.c. dokumentiem atradās Personas speciālās pārbaudes plāns.¹⁴⁹

Pārbaudes plānā, būtībā no trim daļām sastāvoša anketa, tika prasīts: ko pārbauda (personu, ģimenes locekļus, radus utt.); kur pārbaude tiek veikta (personas dzīvesvietā, darbavietā, pēc leTK (VDM) uzskaites daļas materiāliem utt.); par iebraucējiem no citām PSRS republikām vai apgabaliem tika sūtīti pieprasījumi uz personas iepriekšējo dzīvesvietu vai apgabala leTK (VDM) uzskaites daļu; pārbaudīja arī šādus faktus – dienests armijā, atrašanās vācu okupētajā teritorijā u.c. personu kompromitējošus materiālus.¹⁵⁰

Pārbaudes plāna neatsverama sastāvdaļa bija iegūtie pārbaudes materiāli (izziņas, izraksti, izziņas par sodāmību utt. vai arī atsevišķi izmeklēšanas materiāli, ja persona, t.i., kaujinieks, bija izdarījis disciplinārus pārkāpumus – kāvies, dzērumā lietojis ieroci, huligāniski uzvedies utt.).¹⁵¹

Pārbaudes rezultāts parasti bija slēdziens, uz kura pamata IB kaujiniekus pieņēma vai atbrīvoja.

Protams, šādā kārtā tik detalizēti pārbaudīt bija iespējams tikai IB komandējošo sastāvu. Procedūra bija pārāk gara, birokrātiska un laikietilpīga, lai spētu skrupulozi pārbaudīt visus IB kaujiniekus, tādēļ apriņķu un pagastu IB kaujinieku personālsastāva pārbaudes krietni ievilkās.

Vairākumā gadījumu IB kaujinieki no dienesta aizgāja “pēc paša vēlēšanās”, retāk – par disciplināriem pārkāpumiem vai nepiemērotību amatam.

Latvijas PSR leM iznīcinātāju bataljonu kaujinieku personālsastāva “tīrīšanu” un pārbaudes veica gan iekšēji, gan ārēju iemeslu dēļ.

1. 1946./1947. gadā Latvijas nacionālo partizānu karš bija cīņas apogejs, kādēļ pretējai pusei vajadzēja mobilizēt visus padomju varas aktīvistu un iekšlietu karaspēka cilvēkresursus.

2. Lai arī IB kaujinieku skaits pēc “tīrīšanas” un atsijāšanas saruka, tomēr tas bija padomju varas galvenais balsts apriņķos un pagastos. Katrā apriņķī joprojām skaitījās 700–800 kaujinieku liels IB, bet pagastos 20–30 kaujinieku vadā.¹⁵²

3. Šķiet, ka galvenā IB darbības neefektivitāte bija tā, ka to militārajā struktūrā – bataljonu, rotu, vadu, operatīvo grupu sastāvā un vadībā lielākoties bija atvaļinātie Sarkanās armijas virsnieki un karavīri, arī padomju aktīvistu – iebrucēji Latvijā, kas slikti izprata vietējos apstākļus, bet IB kaujinieku vairākums bija vietējie mobilizētie zemnieki un strādnieki, kas nebija militāri sagatavoti un visai vāji orientējās partizānu kara taktikā.

Ne velti Latvijas PSR leTK (leM) pārskatos bieži vien norādīts, ka “1946. gadā iznīcinātāju bataljoni pārsvarā ir sakomplektēti no zemniekiem, bez viņu atraušanas no saimniecībām”¹⁵³.

4. Komunistu un komjauniešu īpatsvars Latvijas PSR leM IB kaujinieku vidū bija neliels – vidēji 10–15 procentu. Tā, piemēram, 1946. gada 15. jūnijā Valmieras apriņķa IB atradās 1092 kaujinieki, no kuriem tikai 37 bija komunisti un komjaunieši.¹⁵⁴ Jēkabpils apriņķa IB 1946. gada beigās bija 741 kaujinieks, no tiem 47 komunisti, 80 komjaunieši.¹⁵⁵ Rīgas pilsētas IB, kurā bija 11 rotu ar 59 vadiem un vairāk nekā simt nodaļu, kopā 1673 kaujinieki, 1946. gada 1. aprīlī bija tikai 140 komunistu un komjauniešu.¹⁵⁶

Kā redzams, komunistu un komjauniešu īpatsvara pieaugums IB kaujinieku sastāvā bija neatliekama LK(b)P CK problēma, tādēļ lielā mērā tika pastiprināta kaujinieku atsijāšana pēc viņu idejiskās un politiskās uzticamības principa.

1946. gada 23. jūlijā Latvijas PSR leM ministra vietnieks pulkvedis A. Sieks parakstīja pilnīgi slepenu pavēli nr. 107-ss, ka turpmāk “iznīcinātāju bataljonu darbā jāpiedalās visiem komunistiem un komjauniešiem, kuri var un spēj nest ieročus”¹⁵⁷.

Šajā pavēlē arī noteikts, ka pilsētu un apriņķu centros jāorganizē IB vadi, kuros, neatraujot no ražošanas, cīņā pret bandītismu iesaistāmi visi komunisti un komjaunieši.¹⁵⁸

5. Ziņas arhīvu dokumentos par IB nacionālo sastāvu 1946. gadā ir visai skolas un atrodas dažādos avotos, tomēr no pieejamajiem redzams, ka apriņķu IB kaujinieku nacionālais sastāvs caurmērā atbilst apriņķa iedzīvotāju nacionālajam sastāvam.

Tā, piemēram, Valmieras IB no 1052 kaujiniekiem 1946. gada sākumā 1015 bija latvieši, 28 krievi, deviņi poļi,¹⁵⁹ no Daugavpils apriņķa 614 kaujiniekiem 217 bija latvieši, 297 krievi, 40 baltkrievi, 25 poļi un 35 citu tautību piederīgie.¹⁶⁰

1946. gada vasarā–rudenī Latvijas PSR iekšlietu ministrs ar vairākām radikālām pavēlēm centās uzlabot IB darbu. Sākot ar 1946. gada 29. jūliju, kazarmās esošajiem IB kaujiniekiem noteica pastiprinātu kazarmu režīmu, ieviešot stingru caurlaižu un atskaišu kontroles sistēmu.¹⁶¹

Tā paša gada 15. novembrī operatīvo grupu kaujinieku disciplinēšanas nolūkā izdeva rīkojumu, ka par sistemātiskiem disciplīnas pārkāpumiem nodos Kara tribunālam.¹⁶²

No 1946. gada 20. decembra visiem apriņķu iekšlietu daļas priekšniekiem tika uzdots kaujas operācijās maksimāli iesaistīt IB kaujiniekus.¹⁶³

1946. gada 28. decembrī ar iekšlietu ministra A. Eglīša pavēli nr. 188-ss tika uzdots IB algotajiem kaujiniekiem 1947. gadā paredzēto PSRS AP vēlēšanu laikā, tas ir, no 7. līdz 19. februārim, atrasties kazarmās, bet pārējiem IB kaujiniekiem būt pastāvīgā kaujas gatavībā.¹⁶⁴

Ar mērķi uzlabot čekistisko modrību IB kaujinieku vidū 1947. gada 25. janvārī ar Latvijas PSR IeM ministra vietnieka A. Sieka pavēli nr. 9-ss apriņķu iekšlietu daļu priekšniekiem tika uzdots no IB kaujiniekiem izveidot informatoru tīklu, lai katrā pagastā, katrā vadā būtu divi vai trīs informatori un uz diviem trijiem pagastiem viens pārbaudīts rezidents.¹⁶⁵

Turpmāk IB kaujinieku politisko modrību uzraudzīja *stukači* no pašu vidus. Minētie pasākumi liecina, ka IB darbs cīņā pret nacionālo pagrīdi bijis mazefektīvs un to kaujas spējas tika uzturētas visiem iespējamajiem līdzekļiem.

1946. gadu Latvijas PSR IeM iznīcinātāju bataljoni noslēdza ar šādiem galvenajiem darbības rezultātiem: kopā ar PSRS VDM karaspēku Latvijā nogalināti 379, bet aizturēti 783 nacionālie partizāni, apcietināti 165 pretpadomju organizāciju dalībnieki, aizturēti 2244 vācu ieliktni un partizānu atbalstītāji, bet nogalināti divi, apcietināti 117 Sarkanās armijas dezertieri, 333 no nometnēm izbēgušie vācu karagūstekņi, nošauti seši nelegālisti. No IB kaujiniekiem krituši 116 un 61 ievainots.¹⁶⁶

1946. gadā par nopelniem kaujā 200 IB kaujinieku apbalvoja ar medaļu “Par varonīgu darbu 1941.–1945. gada Lielajā Tēvijas karā”, 84 kaujiniekiem izteica IeM pateicību, 34 pasniedza vērtīgas balvas.¹⁶⁷

Kopumā Latvijas PSR IeM iznīcinātāju bataljonu darbība 1946./1947. gadā “*bija virzīta uz cīņu pret kontrrevolucionāro nacionālo pagrīdi un tās bruņotajām bandām, kā arī citu naidīgu elementu izpausmēm, veicot operācijas, izliekot slēpņus un organizējot izlūkošanas grupas,*” tā secināja LK(b)P CK 1947. gada 1. maijā.¹⁶⁸

Vērtējot IB lomu no 1946. gada janvāra līdz 1947. gada martam, jāsecina: pirmkārt, minētajā laikposmā notika IB kaujinieku atsijāšana politisku iemeslu dēļ un tādēļ IB

skaitliskais sastāvs sāka samazināties; otrkārt, IB personālsastāvā pakāpeniski tika palielināts komunistu, komjauniešu un padomju aktīvistu īpatsvars, turklāt IB algoto kaujinieku vidū pieauga no PSRS reģioniem iebraukušo bijušo Sarkanās armijas kadru virsnieku un instruktoru skaits; treškārt, čekistiskajās kaujas operācijās IB vēl aizvien bija sekundārs spēks, kas nodrošināja PSRS VDM karaspēka speciālo vienību atbalstu; ceturtkārt, IB kaujas spējas, politiskās sagatavotības un morāles līmenis palika iepriekšējais, un tas bija visai zems. Latvijas apriņķos un pagastos IB turpināja pildīt militārās palīgpolicijas uzdevumus, tādējādi sniedzot atbalstu padomju represīvajam režīmam kopumā.

5. Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu darbības trešais posms: 1947. gada marts – 1955. gads

Latvijas PSR Valsts drošības tautas komisariātu (VDTK) 1946. gada 24. martā pārveidoja par Valsts drošības ministriju (VDM).

Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu darbības trešais posms ir raksturīgs ar VDM stingru uzraudzību un kontroli. Šajā laikposmā leM IB struktūrvienības nodeva VDM pakļautībā. Tas nozīmēja jaunus uzdevumus valsts drošības stiprināšanā – pirmām kārtām cīņa pret nacionālo pagrīdi Latvijā un centieni atbalstīt padomju okupācijas režīmu.

Pirms gaidāmās reorganizācijas 1947. gada 1. janvārī Latvijas PSR leM divdesmit IB bija 14 252 kaujinieki, no kuriem 1357 kaujinieki bija algoti un iesaistīti operatīvajās grupās.¹⁶⁹

1946. gada nogalē Latvijas PSR leM izstrādātie IB štatu saraksti 1947. gada budžetā paredzēja algotajās operatīvajās grupās pēc štata 1767 cilvēkus; faktiski bija aizņemtas 1424 štata vietas, trūka 343 kaujinieku; vēl 1947. gadā paredzēja izmantot 13 604 nealgotos (*неоплаченные*) kaujiniekus.¹⁷⁰

leM Bandītisma apkarošanas daļas priekšnieka Ritikova un Finanšu daļas priekšnieka Bokovoja aprēķinātajā IB uzturēšanas tāmē 1947. gadam 2000 algoto kaujinieku uzturēšanai 1947. gadā būtu nepieciešams 12 218 220 rubļu, bet, ievērojot regulāro IB nekomplektu 10% apmērā, aprēķinātā summa bija 10 996 398 rubļi gadā.¹⁷¹

Tāmē iekļautās IB uzturēšanas izmaksas bija sadalītas 20 pozīcijās, kas kopā prasīja 20 274 429 rubļus.¹⁷² Tāpat 15 000 nealgoto kaujinieku uzturēšanai tāmē paredzēja 500 000 rubļu (pamatā apbalvošanai un prēmijām).¹⁷³

Atbilstoši 1947. gada 21. janvāra PSRS leM un VDM kopējai pavēlei nr. 0074/0029, kā arī pamatojoties uz Latvijas PSR leM un VDM norādījumiem, leM nodeva, bet VDM pārņēma savā rīcībā IB¹⁷⁴ iepriekš izstrādātos uz PSRS leM nosūtītos IB štatu sarakstus,

finanšu tāmi, kā arī algotā un nealgotā personālsastāva štatu sarakstus saskaņā ar aprinķu iesūtītajiem IB kaujinieku sarakstiem.¹⁷⁵ Saskaņā ar sarakstiem Latvijas PSR VDM rīcībā tika nodots aprinķu komandējošais personālsastāvs, autovadītājus ieskaitot.¹⁷⁶ VDM kadru daļa savā pārziņā pārņēma IB štāba, pilsētu un aprinķu vienību algotā komandējošā sastāva personu lietas.

Ar LK(b)P CK 1947. gada 22. aprīļa lēmumu Latvijas PSR VDM Iznīcinātāju bataljonu štābā amatā apstiprināja Latvijas PSR VDM ministra vietnieku J. Vēveru un LK(b) CK Kara daļas vadītāju E. Krūmiņu, pilsētu un aprinķu IB štābos iecēla aprinķu daļu priekšniekus.¹⁷⁷

Saistībā ar IB pāriešanu Latvijas PSR VDM pakļautībā arī nākamajos gados turpinājās vadošo komandieru un kaujinieku nomaīņa, struktūras saglabāšana un štatu samazināšana.

No 1947. gada 1. aprīļa līdz 31. decembrim tika koriģēti un precizēti IB štati – saglabāja 1724 algoto un 8230 nealgoto kaujinieku štata vietas.¹⁷⁸

Arī turpmāk divdesmit aprinķos IB rīcībā tika saglabātas 20 IB komandieru, 20 IB komandiera vietnieku, 20 štāba priekšnieku, 40 štāba priekšnieka vietnieku, 20 operatīvo vadu komandieru, 50 starppagastu vadu komandieru un 28 vadu komandieru štata vietas.¹⁷⁹

Tomēr, kā liecina sarakste starp Latvijas PSR VDM un LK(b)P CK, 1947. gada maijā VDM vajadzībām trūka 297 kvalificēti čekisti, it īpaši tādu, kas prastu latviešu valodu.¹⁸⁰

1947. un 1948. gadā Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu komandējošā algotā sastāva kaujinieku uzturēšanai finansējumu bija saņēmusi no PSRS VDM budžeta, bet pārējos IB uzturēšanas izdevumus nākamajos gados nācās rast no Latvijas PSR budžetā atvēlētajiem līdzekļiem.

Latvijas PSR MP priekšsēdētājs V. Lācis vairākkārt lūdza PSRS Ministru padomi piešķirt finansējumu 1742 kaujinieku un komandieru uzturēšanai 18 723 rubļu apmērā no PSRS VDM izdevumu tāmes 1949., 1950. un 1951. gadam.¹⁸¹ Tomēr palīdzība no PSRS Valsts budžeta bija gausa un negribīga. Vienīgi 1951. gadam Latvijas PSR VDM pieprasījums par 14 170 500 rubļu piešķiršanu algoto kaujinieku uzturēšanai tika apmierināts.¹⁸²

Kā redzams no IB uzturēšanas tāmju aplēsēm un štatu sarakstiem, tad 1947. gadā bija atvēlētas 2000 algoto un 15 000 nealgoto kaujinieku štata vietas; 1949. gadā atiecīgi 1095 un 15 886 štata vietas. 1951. gadā atbilstoši štatu sarakstiem tika plānotas 1083 algoto un 14 170 nealgoto IB kaujinieku štata vietas.¹⁸³

Ilgtermiņā bija vērojama tendence VDM IB algoto kaujinieku skaitam pamazām samazināties, turpretim nealgoto kaujinieku skaits samazinājās visai strauji (sk. 1.–5. tabulu).

3. tabula

**Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu algoto kaujinieku personālsastāvs
1949. gada 1. augustā¹⁸⁴**

Nr. p.k.	Apriņķi	Bataljonu komandieri	Bataljonu vadu komandieri	VDM vadu komandieri	Apriņķu vadu komandieri	Kaujinieki	Šoferi	Rēķinveži	Ieroču meistari	Kopā
1.	Alūksnes	1	1	2	18	50	2	1	1	76
2.	Aizputes	1	1	1	18	30	1	1	1	54
3.	Bauskas	1	1	1	19	35	1	1	1	60
4.	Valkas	1	1	1	17	30	1	1	1	53
5.	Vīļakas	1	1	3	6	70	2	1	1	85
6.	Vīļānu	1	1	–	7	35	1	1	1	47
7.	Valmieras	1	1	1	25	30	1	1	1	61
8.	Ventspils	1	1	3	11	45	2	1	1	65
9.	Gulbenes	1	1	2	13	40	1	1	1	60
10.	Daugavpils	1	1	2	10	40	2	1	1	58
11.	Jēkabpils	1	1	1	23	40	1	1	1	69
12.	Jelgavas	1	1	1	40	60	1	1	1	106
13.	Ilūkstes	1	1	1	17	60	1	1	1	83
14.	Kuldīgas	1	1	2	18	40	2	1	1	66
15.	Krāslavas	1	1	1	9	60	2	1	1	76
16.	Ludzas	1	1	1	10	25	1	1	1	41
17.	Liepājas	1	1	1	28	45	1	1	1	79
18.	Limbažu	1	1	–	24	35	1	1	1	64
19.	Madonas	1	1	1	25	20	1	1	1	51
20.	Ogres	1	1	1	25	35	1	1	1	66
21.	Rīgas	1	1	1	28	55	1	1	1	89
22.	Rēzeknes	1	1	1	12	20	1	1	1	38
23.	Tukuma	1	1	1	24	40	1	1	1	70
24.	Talsu	1	1	3	15	55	2	1	1	79
25.	Cēsu	1	1	2	34	40	2	1	1	82
	Kopā	25	25	34	476	1035	33	25	25	1678

Bez tabulā uzrādītajiem Latvijas PSR apriņķos strādājošajiem kaujiniekiem un komandieriem vēl 2.-N daļā tika nodarbināti 60 kaujinieki un četri ierēdņi.

Tātad no 1742 kaujiniekiem 25 bija bataljonu komandieri, 25 bataljonu vadu komandieri, 34 VDM vadu komandieri, 476 apriņķu vadu komandieri, 1095 kaujinieki, 33 automašīnu šoferi, 25 rēķinveži, 25 ieroču meistari, četri ierēdņi.¹⁸⁵ Atalgojums (bez piemaksām) laikposmā no 1947. gada aprīļa līdz 1954. gada decembrim palika iepriekšējais: IB komandieri saņēma 955 rubļus mēnesī, komandiera vietnieks un štāba priekšnieks 905 rubļus, kaujinieks – 475 rubļus mēnesī.¹⁸⁶ Izmaiņas bija vērojamas vienīgi algu piemaksās, piemēram, 1948. gada jūlijā Valkas IB štāba priekšnieks saņēma 905 rubļu lielu algu un 150 rubļu uztur naudas;¹⁸⁷ Valkas IB vada komandiera alga 1949. gada janvārī bija 600 rubļu un 150 rubļu uztur naudas;¹⁸⁸ Valkas IB kaujinieka alga 1949. gada janvārī bija 475 rubļi mēnesī un 150 rubļu uztur naudas; no algas atvilka 80 rubļu Valsts aizņēmumam, bezbērnu nodokli 28 rubļus 50 kapeiku, pavisam skaidrā naudā kaujinieks saņēma 516 rubļu 50 kapeiku.¹⁸⁹

Tieši algotie IB kaujinieki bija iznīcinātāju bataljonu galvenais spēks. Cīņā pret nacionālo pagrīdi 1947.–1948. gadā IB kaujas triecienspēks bija IB operatīvie vadi un grupas, kuru kaujinieki pastāvīgi atradās kaujas gatavībā kazarmās un tika izmantoti pilsētu un apriņķu daļu operatīvo uzdevumu veikšanai.¹⁹⁰

1947. gada 1. oktobrī Latvijas PSR VDM 20 bataljonos bija 12 823 kaujinieki, no tiem 1609 algoti operatīvo grupu kaujinieki. Iznīcinātāju atbalstam cīņā pret nacionālo pagrīdi papildus tika mobilizētas 29 grupas ar 357 vīriem un 25 bruņotas padomju aktīvistu grupas ar 354 cilvēkiem.¹⁹¹

Neraugoties uz to, ka IB atradās Valsts drošības ministrijas pakļautībā, LK(b)P CK uzmanības un rūpju lokā tie palika arī turpmāk.

1947. gada 22. aprīlī LK(b)P CK birojs pieņēma slepeno lēmumu “Par pasākumiem iznīcinātāju bataljonu nostiprināšanā”. Lēmumā uzdeva LK(b)P pilsētu un apriņķu komitejām turpmāk uzskatīt IB par galveno bruņoto spēku cīņā pret nacionālo pagrīdi. Sekojot šim lēmumam, LK(b)P apriņķu un pilsētu komitejas uzsāka IB nostiprināšanu un pārbaudes visos līmeņos. Tā, piemēram, LK(b)P Alūksnes apriņķa komitejas birojs 1947. gada 6. jūnija lēmumā atzīmēja, “*ka politaudzināšanas darbs Iznīcinātāju bataljona kaujinieku vidū ir vājš [..], līdz 1. jūnijam par zādzībām, laupīšanām notiesāts 19 kaujinieku*”, bet IB komandierim b. Tipkinam birojs izteica rājienu.¹⁹²

LK(b)P Valkas apriņķa komiteja 1947. gada 3. novembra biroja sēdē izskatīja jautājumu “Par darbu ar Iznīcinātāju bataljona kaujiniekiem”, atzīmējot, ka apriņķa IB pārāk lēni izvērš operatīvo darbību. Birojs nolēma “*uzdot Iznīcinātāju bataljona komandierim b. Gruzdevam paaugstināt bataljonā disciplīnu un kaujas gatavību*”¹⁹³.

1947. gada 17. maijā LK(b)P Viļakas apriņķa komitejā par IB nostiprināšanas pasākumiem ziņoja VDM apriņķa daļas priekšnieks b. Ļitvinovs, norādot, ka “*partijas organizācijas un partorgi Tilžas, Baltinavas un Balvu pagastā par kaujinieku dienestu neinteresējas [...] kaujinieku kopmītnes, ko tie aizņem Viksnes, Baltinavas un Viļakas pagastā, atrodas neapmierinošā stāvoklī [...] salauztas mēbeles, piemēslotas telpas*”¹⁹⁴. Sakarā ar IB reorganizāciju birojs nolēma papildināt IB štāba sastāvu ar apriņķa komitejas 1. sekretāru Morozovu, VDM apriņķa daļas un lekšlietu daļas priekšnieku, apriņķa kara komisāru, IB komandieri un apriņķa Kara nodaļas vadītāju.¹⁹⁵

1947. gadā partijas apriņķu komiteju biroja sēdē jautājumu “Par iznīcinātāju bataljonu darbu” vēl skatīja Daugavpilī 10. maijā,¹⁹⁶ Jelgavā 8. maijā,¹⁹⁷ Liepājā 8. jūlijā,¹⁹⁸ Rīgas apriņķī 12. aprīlī,¹⁹⁹ Tukumā 11. jūnijā.²⁰⁰ Galvenie LK(b)P apriņķu komiteju birojā izskatītie jautājumi bija:

pirmkārt, ar reorganizāciju saistītās problēmas; pārejot VDM pakļautībā, bija vājinājusies daudzu IB kaujinieku un komandieru modrība, toties pastiprinājušās negatīvās tendences – dzeršana, huligānisms;

otrkārt, pagastu partorgi atstājuši novārtā politiskās audzināšanas darbu IB kaujinieku vidū, kas novedis pie kaujas spēju pavājināšanās;

treškārt, tika atzīmēts, ka pasliktinājusies IB kaujinieku apgāde. Trūka apģērbi, apavu, pārtikas, kazarmas nebija apgādātas ar mēbelēm utt.;

ceturtkārt, joprojām nepietiekami tika pārbaudīts IB personālsastāvs, kā arī vāji nodrošināta militārā apmācība un taktiskā sagatavotība.²⁰¹

Raksturīgi, ka 1947.–1948. gadā Latvijas laukos līdztekus Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu un operatīvo grupu kaujiniekiem ieročus arvien vairāk izsniedza pagastu partorgiem, komjaunatnes pirmorganizāciju sekretāriem un padomju aktīvistiem.

LK(b)P CK, pilsētu un apriņķu komiteju interese par IB darbību nemazinājās arī 1948.–1951. gadā un līdz pat to darbības beigām.

Jautājums “Par stāvokli iznīcinātāju bataljonos” 1949. gadā skatīts LK(b)P Daugavpils apriņķa komitejas biroja sēdē 30. jūlijā, kad apstiprināja IB pagastu grupu un vadu kaujinieku sarakstus,²⁰² bet 1. oktobrī vēlreiz, norādot, ka “*VDM orgāni nepietiekami operatīvi rīkojas bandītu grupu likvidācijā [...], pagastos un kolhozos izveidotās “istrebku” grupas nav pienācīgi nodrošinātas ar ieročiem*”²⁰³; Jelgavas apriņķa komitejā – 1949. gada 14. jūnijā, atzīmējot, ka apriņķa VDM IB personālsastāvs nav attīrīts no kaitīgiem elementiem, īpaši Auru un Garozas pagastā.²⁰⁴

Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu kaujinieki bez piedalīšanās kaujas operācijās cīnījās pret nacionālajiem partizāniem nenoliedzami kļāt bija arī 1949. gada 25. marta masu deportācijas īstenošanā.

Šajā akcijā iesaistīto VDM IB kaujinieku precīzu skaitu diez vai jebkad būs iespējams noskaidrot. Taču, ja pieņem, ka IB struktūra aptvēra visus Latvijas apriņķus un pagastus, var secināt, ka viņu īpatsvars bijis ļoti liels.

Profesors H. Strods savā pētījumā par PSRS VDM pilnīgi slepeno operāciju "Krusta banga"²⁰⁵ min, ka Baltijas valstu iedzīvotāju izsūtīšanā piedalījies 76 212 cilvēku. Autors uzsver, ka represiju veicēju vairākums tomēr bijuši vietējie iedzīvotāji. H. Strods konstatējis, ka 18 387 jeb 24,13% kaujinieku iesaistījies represiju īstenošanā.²⁰⁶

Pētījuma autors norāda, ka iedzīvotāju izsūtīšanu veikušas operatīvās grupas VDM darbinieku vadībā. Šajās grupās iekļāva divus VDM darbiniekus, divus IB kaujiniekus un četrus piecus padomju aktīvistus.²⁰⁷

Citā pētījumā H. Strods atzīmē, ka šīs masu deportācijas veicēju vidū Latvijā citu iesaistīto Latvijas PSR IeTK un VDM struktūru vidū bijis 9800 Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu kaujinieku.²⁰⁸

Ja pieņem, ka 1949. gada 1. janvārī Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu štatus bija 10 780 kaujinieku,²⁰⁹ no tiem 1742 algotie,²¹⁰ tad var secināt, ka VDM IB kaujinieki 1949. gada 25. marta masu deportācijā tika iesaistīti gandrīz simtprocentīgi.

No masu deportācijas norises atspoguļojuma LK(b)P CK dokumentos tomēr redzams, ka ne visi IB atzinīgi vērtēja šo akciju.

Tā LK(b)P Jelgavas apriņķa komitejas 1949. gada 14. jūnija lēmumā norādīts, ka *"Elejas pagasta iznīcinātāju vada kaujinieks kulaku un citu naidīgu elementu izsūtīšanas akcijas laikā pie sevis mājās slēpis izsūtīšanai paredzēto šucmani un ar viņu kopā dzēris par piena kooperatīva naudu, ko bija nozadzis pats iepriekšminētais šucmanis"*²¹¹.

LK(b)P Kuldīgas apriņķa komiteja 1949. gada 24. aprīļa pārskatā atzīmēja, ka *"kulaku izsūtīšanas laikā Raņķu pagasta iznīcinātāju bataljona vada kaujinieks F. Petrovičs esot atteicies parakstīt īpašuma aktu"*²¹².

Šādi gadījumi nebija bieži, tomēr tie zināmā mērā atspoguļoja kaujinieku attieksmi masu deportācijas jautājumā.

Pēckara posmā sāktā Latvijas PSR administratīvi teritoriālā reforma, kas noslēdzās 1949. gada 31. decembrī, sākot ar 1950. gadu, mainīja Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu teritoriālo struktūru. 1949. gada 1. augustā Latvijas PSR bija 25 apriņķi un katrā apriņķī bija bataljons (sk. 3. tabulu).²¹³ 1950. gada 1. janvārī, kad Latvijas PSR administratīvi tika sadalīta rajonos, IB tika izvietoti 58 rajonu nodaļās (sk. 4. tabulu).

4. tabula

**Latvijas PSR VDM rajonu daļu iznīcinātāju bataljonu personālsastāvs
1950. gada 1. janvārī²¹⁴**

Nr. p.k.	Rajoni	Bataljonu komandieri	Operatīvo vadu komandieri	Ieroču meistari	Šoferi	Algotie kaujinieki	Nealgotie kaujinieki
1.	Abrenes	1	1	1	1	45	250
2.	Aizputes	1	1	1	1	20	250
3.	Aknīstes	1	1	1	1	45	240
4.	Alojas	1	1	1	1	25	210
5.	Alsungas	1	1	1	1	20	200
6.	Alūksnes	1	1	1	1	30	180
7.	Apes	1	1	1	1	20	170
8.	Auces	1	1	1	1	30	210
9.	Balvu	1	1	1	1	30	250
10.	Baldones	1	1	1	1	25	200
11.	Bauskas	1	1	1	1	25	300
12.	Valkas	1	1	1	1	25	170
13.	Valmieras	1	1	1	1	25	270
14.	Varakļānu	1	1	1	1	30	180
15.	Ventspils	1	1	1	1	25	210
16.	Vijānu	1	1	1	1	25	260
17.	Gaujienas	1	1	1	1	30	280
18.	Grīvas	1	1	1	1	20	200
19.	Gulbenes	1	1	1	1	20	180
20.	Dagdas	1	1	1	1	30	350
21.	Daugavpils	1	1	1	1	25	320
22.	Dobeles	1	1	1	1	25	300
23.	Dundagas	1	1	1	1	30	150
24.	Jēkabpils	1	1	1	1	20	150
25.	Jelgavas	1	1	1	1	25	250
26.	Zilupes	1	1	1	1	20	300
27.	Ilūkstes	1	1	1	1	25	160
28.	Kandavas	1	1	1	1	30	300
29.	Kārsavas	1	1	1	1	30	300
30.	Krāslavas	1	1	1	1	30	350
31.	Krustpils	1	1	1	1	20	180
32.	Kuldīgas	1	1	1	1	25	230
33.	Līvānu	1	1	1	1	30	170
34.	Liepājas	1	1	1	1	30	300

Nr. p.k.	Rajoni	Bataljonu komandieri	Operatīvo vadu komandieri	Ieroču meistari	Šoferi	Algotie kaujinieki	Nealgotie kaujinieki
35.	Limbažu	1	1	1	1	20	240
36.	Ludzas	1	1	1	1	20	210
37.	Madonas	1	1	1	1	25	270
38.	Maltas	1	1	1	1	30	240
39.	Neretas	1	1	1	1	45	200
40.	Ogres	1	1	1	1	25	260
41.	Plaviņu	1	1	1	1	20	230
42.	Preiļu	1	1	1	1	25	300
43.	Priekulju	1	1	1	1	30	230
44.	Rēzeknes	1	1	1	1	25	310
45.	Rīgas	1	1	1	1	45	230
46.	Rūjienas	1	1	1	1	20	250
47.	Saldus	1	1	1	1	25	250
48.	Saulkrastu	1	1	1	1	20	180
49.	Siguldas	1	1	1	1	20	180
50.	Skrundas	1	1	1	1	25	220
51.	Smiltenes	1	1	1	1	30	200
52.	Talsu	1	1	1	1	30	300
53.	Tukuma	1	1	1	1	25	270
54.	Cesvaines	1	1	1	1	25	250
55.	Cēsu	1	1	1	1	25	330
56.	Elejas	1	1	1	1	20	200
57.	Ērgļu	1	1	1	1	25	260
58.	Jaunjelgavas	1	1	1	1	30	180
	Kopā	58	58	58	58	1540	13 810

Kā redzams 4. tabulā, tad 58 rajonu nodaļās bija izvietots 1540 algoto un 13 810 nealgoto IB kaujinieku.²¹⁵

Bez 4. tabulā minētā VDM 2.-N daļā vēl tika nodarbināts viens operatīvais pilnvarotais kadru jautājumos, vecākais grāmatvedis revidents, materiālās apgādes vecākais inspektors, noliktavas pārzinis un 60 kaujinieki.

Atkarībā no rajona teritorijas lieluma algoto IB kaujinieku skaits katrā rajonā vidēji svārstījās no 20 līdz 45, nealgoto – no 150 līdz 250 kaujiniekiem rajonā.

Interesanti, ka vēl 1950. gadā Latvijas PSR VDM atskaitēs figurē Abrenes rajons, lai gan, kā zināms, 1944. gadā daļa bijušā Abrenes apriņķa (vēlāk Viļakas) jau bija pievienota Krievijas PFSR Pleskavas apgabalam. Tāpat kā citus, arī Abrenes rajonu nodibināja 1949. gada 31. decembrī. No 1952. gada 7. aprīļa līdz 1953. gada 21. aprīlim tas ietilpa Daugavpils apgabalā, bet pavisam tika likvidēts 1959. gada novembrī.²¹⁶

Jāatzīmē, ka faktiskais Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu kaujinieku skaits rajonu nodaļās bija daudz mazāks un 1950. gada 1. martā Latvijas PSR darbojās vairs tikai 11 270 kaujinieku.²¹⁷

Kaujinieku skaits arī samazinājās, apstiprot Latvijas nacionālo partizānu karam.

Samazināts tika arī finansējums – 1951. gada budžetā 1300 algoto IB kaujinieku nodrošināšanai pieprasīts tikai 14 170 500 rubļu.²¹⁸

1954. gada 31. decembrī 21 Latvijas PSR rajonā bija tikai 168 kaujinieki (sk. 5. tabulu).

5. tabula

**Latvijas PSR VDK iznīcinātāju bataljonu algoto kaujinieku personālsastāvs
1954. gada 31. decembrī²¹⁹**

Nr. p.k.	VDK pilnvaroto aparāti	IB komandieri	IB operatīvo vadu komandieri	Šoferi	Apkopējas	Algotie kaujinieki	Ierēdņi	Kopā
1.	Abrenes raj.	–	1	–	–	8		9
2.	Aknīstes raj.	–	1	–	–	7		8
3.	Auces raj.	–	1	–	–	8		9
4.	Balvu raj.	–	1	–	–	7		8
5.	Bauskas raj.	–	1	1	–	6		8
6.	Cesvaines raj.	1	–	1	–	9		11
7.	Daugavpils raj.	1	–	–	–	10		11
8.	Gaujienas raj.	1	–	–	–	9		10
9.	Ilūkstes raj.	1	–	–	–	9		10
10.	Jaunjelgavas raj.	–	1	–	–	6		7
11.	Kārsavas raj.	–	1	–	–	8		9
12.	Kuldīgas raj.	1	–	1	–	8		10
13.	Madonas raj.	–	1	–	–	7		8
14.	Neretas raj.	1	–	–	–	9		10
15.	Preiļu raj.	1	–	–	1	8		10
16.	Priekules raj.	1	–	1	–	8		10
17.	Rēzeknes raj.	1	–	1	–	8		10
18.	Rūjienas raj.	–	1	1	–	6		8
19.	Tukuma raj.	1	–	–	–	10		11
20.	Ventspils raj.	1	–	1	1	8		11
21.	Vīļānu raj.	1	–	–	–	9		10
22.	VDK 4. nodaļa	–	–	5	–	–	4	9
	Kopā:	12	9	12	2	168	4	207

Kā redzams 5. tabulā, tad no Latvijas PSR 21 rajona VDK IB komandieri bija palikuši tikai 12 rajonos – Cēsvides, Daugavpils, Gaujienas, Ilūkstes, Kuldīgas, Neretas, Preiļu, Priekules, Rēzeknes, Tukuma, Ventpils un Viļānu rajonā, deviņos rajonos darbojās vairs tikai IB operatīvo vadu komandieri.

Faktiski Latvijā IB beidza pastāvēt 20. gadsimta 50. gadu sākumā. Kā liecina Latvijas Valsts arhīva 1822. fonda 2. aprakstā esošie Latvijas PSR VDM komandējošā sastāva personas lietu dokumenti, tad IB personālsastāva lielāko daļu atvaļināja 1953.–1954. gadā.²²⁰

No Latvijas PSR MP VDK priekšsēdētāja J. Vēvera 1954. gada 27. jūlijā apstiprinātās IB uzturēšanas tāmes 1954. gadam redzams, ka no 1. jūlija līdz 31. decembrim IB algām atvēlēti 1 094 672 rubļi, komandējumiem – 30 000 rubļu, darbinieku sociālajai apdrošināšanai – 16 470 rubļu, administratīvi saimnieciskiem izdevumiem – 8622 rubļi, uzturam – 61 776 rubļi, kultūras un izglītības jomai – 2100 rubļu, mantu iegādei – 27 000 rubļu, pavisam kopā 1 240 640 rubļu.²²¹

Spriežot pēc štatu sarakstiem, VDK IB 1954. gada 1. augustā vēl atradās 12 komandieri, deviņi operatīvo vadu komandieri, 12 šoferi, 168 algotie kaujinieki, divas apkopējas, viens vecākais operatīvais pilnvarotais kadru jautājumos, viens grāmatvedis, viens bruņojuma un ieroču materiālā nodrošinājuma inspektors un viens noliktavas vadītājs, kopā 207 kaujinieki un darbinieki.²²²

Iznīcinātāju bataljoni 1955. gadā faktiski beidza pastāvēt.

Pavisam no 1944. gada līdz 1956. gadam Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonos atradās 43 982 kaujinieki, par kuriem ir saglabājušies uzskaites dati.²²³

Saskaņā ar Latvijas PSR MP Valsts drošības komitejas 10. daļas (arhīva) datiem laikā no 1944. līdz 1956. gadam *“Latvijas PSR valsts drošības orgāni, piedaloties iznīcinātāju bataljoniem, iekšlietu karaspēka un milicijas vienībām, cīņā pret nacionālo pagrīdi Latvijas teritorijā likvidēja 702 bandgrupas ar 11 042 kaujiniekiem. No tiem nogalināts 4341, legalizējušies 4293. Minētajā laika posmā apcietināti 5726 bandītu atbalstītāji.*

*Bandītiem atņemti 5 mīnmetēji, 749 ložmetēji, 4309 automāti, 13 074 šautenes, 3927 pistoles, 9087 granātas, 1 341 454 patronas, 5187 mīnas un 4071 kg sprāgstvielu. Cīņā pret nacionālo pagrīdi Latvijā bija krituši 64 VDM un leM darbinieki, 50 Padomju armijas karavīri un 386 iznīcinātāju bataljonu kaujinieki.”*²²⁴

Jāatzīmē, ka saskaņā ar PSRS MP Valsts drošības komitejas 1955. gada 14. marta skaidrojumu nr. 22/s/9838, 1959. gada 28. oktobra Norādījumiem nr. 86s, PSRS MP 1960. gada 17. februāra lēmumu nr. 168, 1965. gada 6. augusta lēmumu nr. 604-226 un LPSR MP 1970. gada 3. jūnija lēmumu nr. 280 “Par tālāku materiālo un sadzīves apstākļu uzlabošanu LTK invalīdiem un personām, kuras dienējušas leTK, VDM, VDK iznīcinātāju bataljonos Baltijas republikās komandējošā sastāva štata amatā”, sākot ar jaunākā leitnanta dienesta pakāpi un augstāku, ieskaitīja dienesta stāžu PSRS valsts drošības orgānos.²²⁵

Nobeigums

Izvērtējot Latvijas PSR IeTK (IeM), VDM (VDK) iznīcinātāju bataljonu darbību Latvijā laikposmā no 1944. gada jūlija līdz 1956. gadam, var secināt:

Pirmkārt, Otrā pasaules kara noslēgumā Latvijas otrās padomju okupācijas apstākļos padomju represīvās struktūras kā savu palīgdienestu Latvijā 1944. gada augustā izveidoja prettiesisku militāru struktūru – Latvijas PSR IeTK iznīcinātāju bataljonus, kurus saformēja daļēji pēc brīvprātības principa no padomju aktīvistiem un militārpersonām, kā arī no piespiedu kārtā steigā mobilizētiem vietējiem iedzīvotājiem, tādējādi viņus pakļaujot piespiedu kolaborācijai. IB uzdevums bija ar militāru spēku stiprināt padomju okupācijas varu no vācu karaspēka atbrīvotajos Latvijas apriņķos un pagastos.

Otrkārt, IB, kuros no 1944. gada augusta līdz 1956. gadam tika iesaistīts apmēram 44 000 personu, bija reāls militārs palīgspēks Latvijā izvietotajām PSRS IeTK (vēlāk IeM, VDM) militārajām vienībām gan cīņā pret Latvijas nacionālo partizānu kustību, gan padomju varas iedibināšanā un nostiprināšanā Latvijā.

Līdz aktīvās karadarbības beigām Kurzemē 1945. gada maijā karadienestam padotie iesaukuma vecuma Latvijas pilsoņi sākotnēji bija spiesti pakļauties mobilizācijai IB, uzlūkodami to kā alternatīvu, lai nebūtu jādodas uz fronti karot Sarkanās armijas pusē. Šāds solis ir vērtējams kā taktiskās kolaborācijas izpausme okupācijas apstākļos IB pirmajā darbības posmā.

Karam beidzoties, turpmākais kadru atlasē principa dienestam IB bija brīvprātība un vēlēšanās sadarboties ar okupācijas varu.

Treškārt, noteicošo lomu Latvijas PSR IeTK (VDM) IB formēšanā un IB teritoriālo vienību izveidē ieņēma Latvijas Komunistiskā (boļševiku) partija, kas piedalījās IB kaujinieku personālsastāva atlasē un atsijāšanā, pakāpeniski atbrīvojoties no politiski neuzticamiem IB kaujiniekiem. Faktiski LK(b)P bija ieinteresēta radīt sev uzticamu varas balstu Latvijas pilsētās un apriņķos otrās padomju okupācijas un Latvijas nacionālo partizānu kara apstākļos.

Ceturtkārt, IB dalījums algotajos jeb komandējošā sastāva kaujiniekos (tādu bija apmēram 2000 visu IB pastāvēšanas laiku) un nealgotajos kaujiniekos (apmēram 10 000–15 000) atspoguļo patieso situāciju Latvijā otrās padomju okupācijas apstākļos. Komandējošo sastāvu veidoja galvenokārt dažāda ranga militārpersonas, VK(b)P biedri un komjaunieši, padomju varas aktīvistu, kā arī demobilizētie Sarkanās armijas virsnieki, kas masveidā iebruca Latvijā no citiem PSRS reģioniem. IB pamatsastāva jeb nealgoto kaujinieku vairākums bija piespiedu kārtā mobilizētie vietējie zemnieki. Bija arī brīvprātīgie, militāri labi sagatavoti, bet vāji orientējās vietējos apstākļos, savukārt mobilizētie tos labi pārzināja, bet militārā pieredze viņiem bija vāja. Tādējādi abu pušu konfrontācija bija neizbēgama, ko apliecina nemitīgās personālsastāva politiskās

lojalitātes pārbaudes, kadru atsijāšana un LK(b)P CK spiediens. Kopumā IB kaujas spējas Latvijas nacionālo partizānu kara apstākļos bija maz efektīvas, tādēļ vairākumā gadījumu tie pildīja palīgpolīcijas uzdevumus. Tomēr IB klātbūtne Latvijas apriņķos un pagastos kopumā attaisnojās. Padomju režīmam tas bija reāls balsts varas nostiprināšanā no 1944. gada vasaras līdz 1956. gadam.

Piektkārt, daudzos gadījumos bruņotie IB kaujinieki un komandieri izdarīja kriminālnoziedzumus pret vietējiem iedzīvotājiem Latvijas laukos un mazpilsētās, kā tas pamatoti norādīts arī dokumentu krājumā “Represijas Latvijas laukos”. Kā liecina komandējošā sastāva personas lietu dokumenti, tad šādos gadījumos ne vienmēr kriminālnodarījumam sekoja atbilstošs sods. Vairākumā gadījumu tā bija “neatbilstība dienestam orgānos”, “atvaļināšana no iznīcinātāju bataljona” vai aiziešana no IB “pēc paša vēlēšanās”.

Sestkārt, padziļinātākam IB darbības un nozīmes vērtējumam būtu nepieciešama šo vienību sīkāka struktūranalīze. Latvijā esošo avotu apjoms to atļauj.

Taču tas ir nākamo pētījumu uzdevums.

Atsauces un komentāri

- ¹ *Strods H.* Līdz šim nezināmie fakti par stingri slepeno operāciju Krasta banga (Priboj) Baltijas valstīs 1949. gada 28. februārī – 29. augustā // *Diena*, 1994, 3. marts.
- ² Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 270. f., 1. apr., 265. l., 141. lp.
- ³ Turpat, 1822. f., 1. apr., 204. l., 81. lp.
- ⁴ Turpat, 1822. f., Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljoni, Vēsturiska izziņa.
- ⁵ *Bambals A.* Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu komandējošā sastāva personas lietas kā vēstures avots, 1944.–1953. gads // Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.). – Rīga, 2003, 193. lpp.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ LVA, 1822. f., 1. apr., 204. l., 81., 82. lp.
- ⁸ *Vēvers J.* Indīgās saknes. – Rīga, 1970, 106 lpp.
- ⁹ *Rekšņa F., Gāliņš H.* Spartaks Kurzemē. – Rīga, 1979, 193 lpp.
- ¹⁰ *Eglīte O.* Ēnas purvā. – Rīga, 1984, 232 lpp.
- ¹¹ *Dzintars J.* Ar lāstiem apkrautie: Pēckara vilkaču sugas raksti un gals // *Cīņa*, 1982, 27., 29., 30. jūn., 1. jūl.
- ¹² *Зенс П.* Вместе с народом. – Рига, 1974, 200 с.
- ¹³ Turpat, 141. lpp.
- ¹⁴ *Строд А.* Деятельность Коммунистической партии Латвии по укреплению общественного порядка 1940–1950. Автореферат. – Рига, 1977.
- ¹⁵ *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944.–1956. – Rīga, 1996, 10. lpp.
- ¹⁶ Latvijas PSR vēsture: No vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām, 2. sēj. / Atb. red. A. Drīzulis. 3. pārstrād. un papild. izd. – Rīga, 1986, 552 lpp.
- ¹⁷ Turpat, 220. lpp.
- ¹⁸ Latvijas padomju enciklopēdija (turpmāk – LPE). – Rīga, 1983, 4. sēj., 381. lpp.

- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš ..., 576 lpp.; *Strods H.* Nacionālo partizānu karš: Dokumenti un materiāli. 1944–1956. – Rīga, 1999, 660 lpp.; *Strods H.* Nacionālo partizānu karš. 3. [daļa]: Dokumenti, apcerējumi un atmiņas. 1944–1956. – Rīga, 2003, 388 lpp.
- ²¹ *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš ..., 341.–384., 462.–472. lpp.
- ²² *Strods H.* Nacionālo partizānu karš. Dokumenti un materiāli ..., 131.–135., 361.–369. lpp.; *Strods H.* Nacionālo partizānu karš ..., 3. [daļa], 319. lpp.
- ²³ *Turčinskis Z.* Latvijas Nacionālo partizānu apvienības izveidošanās un darbība Stampedu periodā (1944. gada oktobris – 1945. gada marts) // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.). – Rīga, 2004, 433.–482. lpp.
- ²⁴ *Bergmanis A.* LPSR valsts drošības dienesta attīstība un loma genocīda īstenošanā Latvijā (1944–1953) // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.). – Rīga, 2001, 477.–538. lpp.
- ²⁵ *Jansons R., Zāļīte I.* LPSR valsts drošības dienesta izveidošana un tā galvenie represīvie uzdevumi 1944.–1956. gadā // Turpat, 373.–476. lpp.
- ²⁶ Turpat, 405.–409. lpp.
- ²⁷ Turpat, 406. lpp.; sk.: LVA, 270. f., 1. apr., 235. l., 36. lp.
- ²⁸ *Bambals A.* Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu komandējošā sastāva personas lietas kā vēstures avots ..., 193.–202. lpp.
- ²⁹ Latvijas vēsture XX gadsimtā. – Rīga, 2005, 319., 320. lpp.
- ³⁰ *Starkauskas J.* Stribai. Ginkluotieji kolaborantai Lietuvoje partizanino karo laikotarpiū (1944–1953). – Vilnius, 2001, 615 p.
- ³¹ Sk., piemēram: *Стечкин В.* Павел Судоплатов – терминатор Сталина. – Москва, 2005, с. 190–192.
- ³² Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991: Dokumentu krājums. – Rīga, 1999, 223., 224., 283.–290. lpp.
- ³³ Represijas Latvijas laukos: Dokumenti un materiāli (1944–1949). – Rīga, 2000, 182.–187., 196., 197. lpp.
- ³⁴ Latvija padomju režīma varā. 1945–1986: Dokumentu krājums / Atb. red. I. Šneidere. – Rīga, 2001, 124.–128. lpp.
- ³⁵ LVA, 1822. f., Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas iznīcinātāju bataljoni (1944–1953), 1., 2. apr.
- ³⁶ Turpat, 1. apr., 204. l.
- ³⁷ Turpat, 244. l.
- ³⁸ Turpat, 1847. f., PSRS IeTK 5. strēlnieku divīzija (1944–1953), 1. apr.
- ³⁹ Turpat, 270. f., Latvijas PSR Ministru Padome, 1.s apr.
- ⁴⁰ Turpat, PA-101. f., Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā komiteja, 1.–13. apr.
- ⁴¹ Turpat, 1822. f., 1. apr., 244. l., 6. lp.
- ⁴² LPE, 1983, 4. sēj., 381. lpp.
- ⁴³ LVA, 1822. f., 1. apr., 204. l., 2.a lp.
- ⁴⁴ Turpat.
- ⁴⁵ Turpat, 3. lp.
- ⁴⁶ Turpat.
- ⁴⁷ LPE, 4. sēj., 381. lpp.
- ⁴⁸ LVA, 1822. f., 1. apr., 204. l., 81. lp.

- 49 *Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš ...*, 341. lpp.
- 50 *История советских органов госбезопасности. Учебник.* – Москва, 1997, с. 470, 471.
- 51 LVA, 1822. f., 1. apr., 244. l., 1.–4. lp.
- 52 Turpat, 1. lp.
- 53 Turpat.
- 54 Turpat, 3. lp.
- 55 Turpat, 6.–8. lp.
- 56 Turpat, 6. lp.
- 57 Turpat, 7. lp.
- 58 Turpat.
- 59 Turpat, 8. lp.
- 60 Turpat, 9.–14. lp.
- 61 Turpat.
- 62 Turpat, 10. lp.
- 63 Turpat, 13. lp.
- 64 Turpat, 204. l., 81. lp.
- 65 LPE, 5.₂ sēj., 230., 231. lpp. – Pavisam 1944. gada jūlijā–augustā Latvijā ieradās 3169 vadošie padomju darbinieki. – Sīkāk sk.: *Strods H. PSRS okupācijas administrācija Latvijā 1944. gadā // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2004: Cīņa par Baltiju.* – Rīga, 2005, 133.–155. lpp.
- 66 LVA, PA-101. f., 6. apr., 19. l., 10. lp.
- 67 Turpat, 38. lp.
- 68 Turpat, 26. lp.
- 69 Turpat, 9. apr., 67. l., 102. lp.
- 70 Turpat.
- 71 Turpat.
- 72 *Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš ...*, 344. lpp.
- 73 LVA, PA-101. f., 6. apr., 21. l., 65., 66. lp.
- 74 Turpat, 19. l., 24. lp.
- 75 Turpat, 33. lp.
- 76 Turpat, 21. l., 34. lp.
- 77 Turpat, 35. lp.
- 78 Turpat, 102. f., 2. apr., 5. l., 28. lp.
- 79 Turpat, 101. f., 6. apr., 19. l., 49. lp.
- 80 Turpat.
- 81 Turpat, 50. lp. – E. Krūmiņa ziņojumā norādīts cits aizturēto personu skaits – 3388.
- 82 Turpat.
- 83 Turpat, 51. lp.
- 84 Turpat, 1822. f., 1. apr., 204. l., 65. lp.
- 85 Turpat, 244. l., 149. lp.
- 86 Turpat, 168. lp.
- 87 Turpat, 270. f., 1.s apr., 235. l., 14.–17. lp.
- 88 Turpat, PA-101. f., 8. apr., 19. l., 30. lp.
- 89 Turpat.
- 90 Turpat.

- 91 *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš ..., 348. lpp.
- 92 LVA, 270. f., 1.s apr., 235. l., 15. lp.
- 93 Turpat, 16., 17. lp.
- 94 Turpat, 17. lp.
- 95 Turpat, PA-101. f., 8. apr., 18. l., 155. lp.
- 96 Turpat.
- 97 Turpat, 154. lp.
- 98 Turpat, 155. lp.
- 99 Turpat.
- 100 Turpat, 168. lp.
- 101 Turpat.
- 102 Turpat, 205. lp.
- 103 Turpat.
- 104 Turpat.
- 105 Turpat, 156. lp.
- 106 Turpat, 212. lp.
- 107 Turpat, 1822. f., 1. apr., 244. l., 163. lp.
- 108 Turpat.
- 109 *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš ..., 365. lpp.
- 110 LVA, 1822. f., 1. apr., 244. l., 215. lp.
- 111 Turpat, PA-101. f., 10. apr., 72. l., 32.–35. lp.
- 112 Turpat, 73. l., 256., 257. lp.
- 113 Turpat, 75. l., 21. lp.
- 114 Turpat, 270. f., 1. apr., 134. l., 71.–93. lp.
- 115 Turpat, PA-101. f., 8. apr., 18. l., 212. lp.
- 116 Turpat, 327. f., 1.s apr., 94. l., 2. lp.
- 117 Turpat, 1822. f., 1. apr., 204. l., 7. lp.
- 118 Turpat, 270. f., 1.s apr., 235. l., 6. lp.
- 119 Turpat, PA-101. f., 10. apr., 75. l., 28. lp.
- 120 Turpat, 270. f., 1.s apr., 344. l., 22., 23 lp.
- 121 Turpat, 235. l., 33. lp.
- 122 Turpat, 1822. f., 1. apr., 204. l., 9., 14. lp.
- 123 Turpat, PA-101. f., 10. apr., 75. l., 60. lp.
- 124 Turpat, 9. apr., 110.a l., 1. lp.
- 125 Turpat, 66. l., 140. lp.
- 126 Turpat, 116. lp.
- 127 *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš ..., 373. lpp.
- 128 Turpat, 376. lpp.
- 129 LVA, 1822. f., 1. apr., 244. l., 248. lp.
- 130 Turpat, PA-101. f., 9. apr., 110.a l., 10. lp.
- 131 Turpat, 16. lp.
- 132 Turpat, 38. lp.
- 133 Turpat, 47. lp.
- 134 Turpat, 149. lp.

- 135 Turpat, 1822. f., 1. apr., 244. l., 123. lp., 123. lp. o.p.
- 136 *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš ..., 382. lpp.
- 137 LVA, PA-101. f., 10. apr., 72. l., 39. lp.
- 138 Turpat, 9. apr., 64. l., 175. lp.
- 139 Turpat, 66. l., 144. lp.
- 140 Turpat, 270. f., 1.s apr., 235. l., 36. lp.
- 141 Turpat, PA-101. f., 10. apr., 72. l., 118. lp.
- 142 Turpat, 270. f., 1.s apr., 235. l., 36. lp.
- 143 LVA 1822. fonda 2. aprakstā iekļautas Latvijas PSR VDM IB komandējošā sastāva personas lietas – pavisam 2825 lietas un divi šo lietu reģistrācijas žurnāli. Par IB komandējošā sastāva personas lietām sīkāk sk.: *Bambals A.* Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu komandējošā sastāva personas lietas kā vēstures avots ..., 193.–202. lpp.
- 144 Sk., piemēram: LVA, 1822. f., 2. apr., 900. l., A. Grigorjeva personas lieta.
- 145 Turpat, sk., piemēram, 16. l., 3. lp., Vladimira Kalvāna personas lieta.
- 146 Turpat, 38. l., 4. lp., Jāņa Priedīša personas lieta.
- 147 Turpat, 82. l., 6.–13. lp., Ilgvara Bumbiera personas lieta.
- 148 Turpat, 902. l., 16. lp., Ņinas Haustovas personas lieta.
- 149 Turpat, 18. lp.
- 150 Turpat.
- 151 Turpat, 21. l., 8.–33. lp., Jāņa Neimaņa personas lieta.
- 152 *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš ..., 352. lpp.
- 153 LVA, PA-101. f., 10. apr., 75. l., 2., 3. lp.
- 154 Turpat, 9. apr., 69. l., 67. lp.
- 155 Turpat, 10. apr., 72. l., 39. lp.
- 156 Turpat, 9. apr., 69. l., 29., 30. lp.
- 157 Turpat, 1822. f., 1. apr., 244. l., 246. lp.
- 158 Turpat.
- 159 Turpat, PA-101. f., 9. apr., 66. l., 90. lp.
- 160 Turpat, 191. lp.
- 161 Turpat, 1822. f., 1. apr., 244. l., 253. lp.
- 162 Turpat, 269. lp.
- 163 Turpat, 271. lp.
- 164 Turpat, 274. lp.
- 165 Turpat, 278. lp.
- 166 Turpat, PA-101. f., 10. apr., 72. l., 120. lp.
- 167 Turpat, 112., 113. lp.
- 168 Turpat, 75. l., 28., 29. lp.
- 169 Turpat, 72. l., 39. lp.
- 170 Turpat, 1822. f., 1. apr., 205. l., 10. lp.
- 171 Turpat, 12. lp.
- 172 Turpat, 12., 13. lp.
- 173 Turpat, 12. lp.
- 174 Turpat, 205. l., 14. lp.

- 175 Turpat.
- 176 Turpat, 15.–50. lp.
- 177 *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš ..., 357. lpp.
- 178 LVA, 1822. f., 1. apr., 204. l., 12. lp.
- 179 Turpat.
- 180 *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš ..., 358. lpp.
- 181 LVA, 270. f., 1.s. apr., 438. l., 49. lp.
- 182 Turpat, 608. l., 62.–64. lp.
- 183 Turpat, 1822. f., 1. apr., 204. l., 70. lp.
- 184 Turpat, 21. lp.
- 185 Turpat.
- 186 Turpat, 204. l., 14. lp.
- 187 Turpat, 210. l., 8. lp.
- 188 Turpat, 92. lp.
- 189 Turpat, 93. lp., 93. lp. o.p.
- 190 Turpat, PA-101. f., 10. apr., 75. l., 21. lp.
- 191 Turpat, 73. l., 256. lp.
- 192 Turpat, 134.a l., 8. lp.
- 193 Turpat, 24. lp.
- 194 Turpat, 26. lp.
- 195 Turpat, 26., 27. lp.
- 196 Turpat, 34. lp.
- 197 Turpat, 42., 43. lp.
- 198 Turpat, 52., 53. lp.
- 199 Turpat, 79., 80. lp.
- 200 Turpat, 89., 90. lp.
- 201 Turpat, 79.–90. lp.; sk., piemēram, LK(b)P Rīgas un Tukuma apriņķa komitejas pārskatus.
- 202 Turpat, 12. apr., 140.a l., 28. lp.
- 203 Turpat, 41., 42. lp.
- 204 Turpat, 46. lp.
- 205 *Strods H.* PSRS Valsts drošības ministrijas pilnīgi slepenā Baltijas valstu iedzīvotāju izsūtīšanas operācija "Krasta Banga" ("Priboj") // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 1999: Genocīda politika un prakse. – Rīga, 2000, 164.–186. lpp.
- 206 Turpat, 173. lpp.
- 207 Turpat, 174. lpp.
- 208 *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš: Dokumenti un materiāli ..., 357. lpp.
- 209 LVA, 1822. f., 1. apr., 204. l., 15.–17. lp.
- 210 Turpat, 21. lp.
- 211 Turpat, PA-101. f., 12. apr., 140.a l., 46. lp.
- 212 Turpat, 47. lp.
- 213 Turpat, 1822. f., 1. apr., 204. l., 21. lp.
- 214 Turpat, 24.–27. lp.
- 215 Turpat.

- ²¹⁶ Okupētās Latvijas administratīvi teritoriālais iedalījums: Vēsturiskās uzziņas un pārvaldes iestāžu arhīvu fondu rādītājs (1940–1941, 1944–1990). – Rīga, 1997, 414. lpp.
- ²¹⁷ LVA, PA-101. f., 13. apr., 81. l., 11., 12. lp.
- ²¹⁸ Turpat, 270. f., 1.s apr., 371. l., 104. lp.
- ²¹⁹ Turpat, 1822. f., 2. apr., 204. l., 39., 40. lp.
- ²²⁰ Turpat, LPSR VDM IB komandējošā sastāva personas lietas. Pavisam 2823 lietas.
- ²²¹ Turpat, 1. apr., 204. l., 34.–36. lp.
- ²²² Turpat, 38. lp.
- ²²³ Turpat, 71. lp.; LVA 1822. fondā atrodas LPSR VDM iznīcinātāju bataljonu uzskaites kartotēka ar 43982 kartītēm.
- ²²⁴ Turpat, 63., 64. lp. (izziņā ar zīmuli atzīmēts cits bojā gājušo IB kaujinieku skaits – 420 kaujinieki).
- ²²⁵ Turpat, 43.–61. lp.; sk., piemēram: 1822. f., 1. apr., 517. l., 48. lp., Ivana Borisenkova personas lieta.

Exterminator Battalions of the Ministry of State Security of the Latvian SSR, 1944–1956

Ainārs Bambals

Summary

The second Soviet occupation started in summer 1944 along with the entry of the Red Army in Latvia. Special military units of the People's Commissariat of the Interior (PCI) and of the People's Commissariat of State Security (PCSS) of the USSR and Latvian SSR played an important role in strengthening of this power. Their main task was using their military presence to strengthen the Soviet power in districts occupied by the Red Army and cleared from German troops.

The so-called Exterminator Battalions (EBs) served as ancillary service for troops of USSR PCI, which were formed from Soviet activists, the military, and local civil population.

The aim of the present article to study, basing on documents of the State Archives of Latvia, is the operation of EBs subordinated to LSSR PCI (later the Ministry of State Security (MSS) of the LSSR) during the second Soviet occupation. The following aspects are considered in the article: the role of USSR PCI EBs in the fight of the Soviet repressive system against Latvian national underground activities, establishment of LSSR PCI EBs, three stages of operation, structure of EBs, nature of their operation, as well as the leading role of the Latvian Communist (Bolshevik) party (LC(B)P) in the establishment of Exterminator Battalions.

Exterminator Battalions were present in Latvia starting from July 1944, when the first EB was established in Ludza; in other districts they were established only in 1945. The duration of EB operation differed; actually, they existed until 1952–1953, in some cases until the end of 1955. Initially, the regular staff of EBs consisted of former militaries of the

Red Army, who arrived in Latvia from the USSR, of local activists of Soviet power and civil population mobilized in a hurry, who were employed in EBs by recommendations of the Central Committee of the LC(B)P and of the Young Communist League in cities, districts, and villages.

Exterminator Battalions were divided in staff receiving salary (approximately 50 to 80 people per unit) and staff not receiving salary, mostly located in district centres. Commanders were former militaries, demobilized officers, and instructors – in total about 3000 persons. The total number of EB fighters varied between 14,500–15,000 fighters in the second half of the 1940s. In 1944–1955, 44,000 persons were employed in Exterminator Battalions. Precise number is not known. Exterminator Battalions were a military ancillary force for military units of the PCI and MSS of the Soviet Union, located in Latvia, including regular troops, which was actively involved in the fight against Latvian national partisans. The hierarchy and structure of EBs was military, while they had functions of the police.

Several peculiarities characterize the first stage of operation of LSSR PCI (MSS) EBs, which lasted from July 1944 until December 1945. First, Latvia still was an active zone of Soviet–German military operation. The Soviet occupation regime tried to quickly set up EBs in the territory that was free from German troops, demobilizing not only Soviet activists – the number of which was not large – but also the local population. Second, the Soviet power was not welcomed in Latvia by a large number of population; units of German saboteurs were still active, and a large number of underground persons hid in forests. Third, Soviet repressive security forces needed a local staff familiar with the local situation, territory, and, most importantly – knowing the language. Therefore, the main tasks of EBs were as follows: fight against Latvian national partisans, German saboteurs and spies, patrolling in populated places and in large tracts of forest, participation in military operations of PCI mass searches, escorting of arrested persons, etc.

In June 1945, LSSR PCI EBs were located in 13 of 19 districts of Latvia; they still were not located in Aizpute, Ventspils, Kuldīga, Liepāja, Tukums, and Talsi districts. At that moment, there were 11,383 fighters in EBs, 438 of which were out of commission.

At the end of 1945, EBs were already located in all territory of Latvia. The united headquarters of EBs was in Riga. Exterminator Battalions of each district included approximately 800 fighters. Battalions were divided in six to eight companies, each consisting of 100 to 150 fighters. In villages there were units consisting of approximately 25 to 50 fighters. Thus, LSSR PCI EBs had become the basic force of Soviet repressive institutions in Latvia in their fight against national partisans.

The second stage of operation of LSSR PCI EBs, starting in 1946 and ending in March 1947, was characterized by several measures taken in order to improve their work. First, on 24 March 1946, the name of LSSR PCI was changed into the Ministry of Interior (MI) of LSSR, and the name of LSSR PCSS was changed into the Ministry of State Security. Second, the previous structure of EBs was not efficient in fight against national partisans,

therefore additional operative groups of EBs were established in districts, consisting of approximately of 50 fighters; they received better provision and technical supply. These groups were located in Ludza, Rēzekne, Daugavpils, Ilūkste districts, i.e., in places where units of national partisans were especially active. Third, as a result of pressure from the Central Committee of the LC(B)P, cleansing of the EBs staff strengthened, dismissing politically unreliable and undisciplined fighters. Until 1 January 1947, 950 fighters of EBs were dismissed. At the same time, the proportion of Communists and members of the Young Communist League in EBs increased. Fourth, during this stage the provision of food and armament, as well as technical supply of EB improved. However, in the fight against national partisans, EBs still was a secondary force preceded by interior troops.

During the third stage of operation from March 1947 until 1955, there were several changes and reorganisation in the operation of Exterminator Battalion. First, in March 1947, the subordination of EBs was changed from the Ministry of Interior to the Ministry of State Security (MSS) of the LSSR, which meant immediate cleansing of EB staff and checking of the political loyalty of fighters. The number of EB fighters not receiving salary decreased, while the number of fighters receiving salary increased. However, during the next years, LSSR MSS EBs were an important support for the Soviet repressive regime in the fight against national underground activities in Latvia.

Exterminator Battalions participated in the repressions against the population of Latvia. On 25 March 1949, 9800 of 10,780 EB fighters participated in the implementation of mass deportations. In 1949–1951, in accordance with the administrative-territorial reform of the LSSR, LSSR MSS EBs were reorganized for several times; as a result of these reorganisations, on 31 December 1954, there were only 168 EB fighters receiving salary in 21 districts of Latvia. From July 1944 to 1956, EBs participated in the liquidation of 702 groups of national partisans. 386 EB fighters were killed in fights against the activities of national partisans.

Evaluating the operation of EBs, some conclusions can be drawn.

First, EBs established by the Soviet repressive regime was an instrument for subjecting the Latvian population to forced collaboration, since initially a large number of local civil population was mobilized in them.

Second, 44,000 persons were involved in LSSR MSS EBs in August 1944 to 1956, which – together with the regular troops of the USSR PCI and MSS – actually was a large military force for strengthening of the Soviet power in Latvia.

Third, the LC(B)P had a leading role in the establishment of territorial units of EBs, it was interested in the creation of a politically loyal and armed support in its fight against Latvian national partisans.

Fourth, and the main important: despite the fact that all in all the fighting and moral capacity of EBs in their fight against Latvian national partisans was low, the presence of EB fighters in every district, town, and village of Latvia ensured and facilitated strengthening of the second Soviet occupation in Latvia after the World War II.